

SCHOENEN MET LUSJES

Achtergronden van de
24 Onstwedder
oorlogsslachtoffers
1940 - 1945

SCHOENEN MET LUSJES

Wat weet je zestig jaar na dato eigenlijk nog van de slachtoffers van die vijf boze oorlogsjaren ? We vroegen 't aan verschillende oudere Onstwedders die 1940-'45 meemaakten.

Eén van hen werd gevraagd naar z'n herinneringen aan de joodse Meijer-familie uit de Dorpsstraat. "Ik weet er eigenlijk niets meer van", was het antwoord. "Ik was toen ook nog maar een jaar of 7. Maar die oude man, die had altijd van die aparte schoenen aan, van die schoenen met lusjes ....."

Dit boekje probeert ervoor te zorgen, dat Onstwedders van nu en straks zich iets meer van de slachtoffers van toen kunnen herinneren dan *schoenen met lusjes*.

Met dank aan Geert Schreuder voor zijn schildersvisie op de titel.

SCHOENEN MET LUSJES

Achtergronden van de

24

Onstwedder oorlogsslachtoffers

1940 - 1945

door

- * 3^e klas havo/atheneum-leerlingen
cursus 2002-2004 van de lokatie
Onstwedde van de PC/RK Scho-
lengemeenschap Ubbo Emmius**
- * Geert Tipker Joh.zn - Haarlem**
- * Klaas Meijer - Onstwedde
(tevens eindredactie)**
- * Geert Schreuder – Onstwedde**

**in opdracht van :
Commissie 4 mei-herdenking
Onstwedde**

Onstwedde – mei 2005

VOORWOORD

Zestig jaar geleden, mei 1945, kwam er voor Nederland een einde aan de Tweede Wereldoorlog, een vreselijke oorlog, die zeer veel slachtoffers heeft gemaakt. Moeten wij nu, twee generaties later, nog steeds ieder jaar stil blijven staan bij deze gebeurtenis?

Ja, meent het 4 mei-comité Onstwedde en met hen ook de bevolking van Onstwedde, die ieder jaar weer met velen naar de herdenking komt. En ja, meent 81% van de ondervraagden in het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2004.

Nationale dodenherdenking betekent : respect tonen voor de oorlogsslachtoffers (92%), stilstaan bij de gevolgen van de oorlog, vroeger en nu (88%), je realiseren dat vrede en vrijheid levens kost (83%) en actueel blijft zolang er onderdrukking bestaat (79%).

Deze boodschap en dit besef willen wij doorgeven aan onze kinderen.

In Onstwedde worden ieder jaar op 4 mei op de Brink de namen voorgelezen van hen, die een nauwe band met ons dorp hadden en gevallen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wie heeft nog levende herinneringen aan deze namen? Wie kent nog de personen en de verhalen achter deze vierentwintig namen ?

Het 4 mei-comité heeft de middelbare schooljeugd van Onstwedde gevraagd deze verhalen te achterhalen. Hiervoor zijn ze op pad gegaan en hebben, waar mogelijk, de nabestaanden geïnterviewd. Het resultaat van al dit werk ligt voor u : een boekje met aangrijpende verhalen, geredigeerd door hun leraar geschiedenis, Klaas Meijer.

Het 4 mei-comité wil alle leerlingen, Klaas Meijer, Geert Schreuder en iedereen die aan de totstandkoming van dit boekje heeft meegewerkt, danken voor hun inzet en toewijding.

Opdat wij niet vergeten.

4 mei-comité Onstwedde

INHOUDSOPGAVE :

DE VERHALEN ACHTER DE 24 ONSTWEDDER OORLOGSSLACHTOFFERS 1940 – 1945

VOORWOORD 3

INHOUDSOPGAVE 4

INLEIDING 7

DOOR DE OORLOG OMGEKOMEN DORPSGENOTEN:

JAN HIDDING Azn : Overmacht 8

* 05-11-1917 Onstwedde

† 11-05-1940 Wassenaar

HARM WESSELS : Dodelijk toeval 11

* 07-09-1917 Holte

† 01-05-1943 Onstwedde

HENDRIK NOBBE : Duur betaalde gastvrijheid 16

* 18-02-1915 Holte

† 05-04-1945 Bergen-Belsen

HARMANNUS HAAN : Terreur op de Vosseberg 17

* 13-02-1913 Onstwedde

† 22-07-1944 Vosseberg (Onstwedde)

JACOB KORSSE : Fatale loslippigheid 24

* 02-12-1916 Onstwedde

† 02-01-1945 Kamp Neuengamme (D)

GEERT VOS : Noodlottige vlucht 27

* 26-09-1923 Onstwedde

† 07-03-1945 Osnabrück (D)

LAMMERT KIEWIET : Bommen als beloning 30

* 15-03-1916 Bunde

† 25-04-1945 Wangerooge (D)

DERK OSSEL	: Bommen als beloning	30
* 30-06-1902	Nieuwe Pekela	
† 25-04-1945	Wangerooge (D)	
ROELF NOMDEN	: “Ik kan niet meer.....”	31
* 16-05-1924	Wedde	
† 22-05-1945	Holte	
JAN WEVER	: Te veel distributiebonnen	34
* 31-03-1914	Onstwedde	
† 26-06-1945	Groningen	
JAN LUKENS Azn	: ‘t Levenslied ontnomen	38
* 05-01-1921	Tange	
† 16-08-1945	Tange	
JOHANNES TIPKER	: Kapot van Helgoland	42
* 30-03-1920	Onstwedde	
† 19-02-1946	Onstwedde	

OMGEBRACHTE JOODSE DORPSGENOTEN:

DE 7 MEIJERS	: “dei van ’t Jeud’nhoes...”	49

1. SAMUEL SIMON MEIJER

* 25-04-1858 Oude Pekela
† 16-04-1943 Sobibor

2. JACOB MEIJER

* 28-12-1865 Onstwedde
† 16-04-1943 Sobibor

3. SCHOONTJE MEIJER

* 27-03-1874 Onstwedde
† 20-03-1943 Sobibor

4. SALOMON MEIJER

* 18-01-1879 Onstwedde
† 06-09-1944 Auschwitz

5. CAROLINA MEIJER-JACOBSON

* 18-02-1880 Vlagtwedde
† 06-09-1944 Auschwitz

6. MOZES MEIJER

* 12-06-1912 Onstwedde
† 15-03-1945 Midden-Europa

7. SIMON MEIJER

* 10-06-1910 Onstwedde
† 30-04-1945 ergens in Duitsland

DE MENKELS : Geen onderduikadres 54

1. KARL MENKEL

* 30-07-1886 Lüdenscheid (D)
† (ws).30-10-1944 Auschwitz

2. CAROLINA (LINY) MENKEL-VAN DEN BERG

* 13-11-1890 Grossefehn (D)
† 30-10-1944 Auschwitz

3. HERBERT MENKEL

* 07-04-1920 Leer (D)
† 31-01-1945 Kamp Friedland (D)

GESNEUVELDE GEALLIEERDE BEVRIJDERS:

DE ENGELSE VLIEGERS VAN SMEERLING 61

1. DAVID ALISTAIR SPARROW

* 24-02-1922 Gravesend (GB)
† 20-04-1943 Smeerling

2. VICTOR GORDON BROWN

* 1921 Friern Barnet (GB)
† 20-04-1943 Smeerling

Lijst van bronnen en geïnterviewden 67

INLEIDING

In 1987 waren de 3^e klassers (mavo) van de Ubbo Emmius SG in Onstwedde (toen nog de Chr. Mavo “‘t Spieck”) als collectanten nauw betrokken bij de realisatie van het gedenkteken 1940-1945. Toen in 2003 bij de 4 mei-commissie het idee opkwam om de achtergronden van de Onstwedder oorlogsslachtoffers op schrift te stellen, kwamen de 3^e klassers (nu havo/vwo) opnieuw in beeld. In het kader van de geschiedenislessen over de 2^e Wereldoorlog maakten zij namelijk in tweetallen werkstukjes over iemand uit hun eigen woonomgeving, die door de oorlogselende om het leven was gekomen. Interviews afnemen maakte deel uit van de opdracht. Hun opvolgers zijn er nadien via een soortgelijke opdracht in geslaagd hier en daar een helderder licht op personen of omstandigheden te laten schijnen, of ze hebben wat ‘gaatjes’ gedicht.

Zo zijn de werkstukjes van deze 3^e-klas leerlingen de basis geworden voor een groot deel van de verhalen in dit boekje. Hun namen staan daarom ook, met onze hartelijke dank, eronder vermeld.

Over enkele oorlogsslachtoffers heeft niemand een werkstuk gemaakt. Niet uit gebrek aan interesse, maar omdat 't kennelijk t^e moeilijk was om aan terzake doende informatie te komen. Dat is de reden, dat de naam van Geert Tipker onder het verhaal over z'n vader staat. Hij had al eerder over de ‘Helgolanders’ geschreven. De resterende achtergrondverhalen moesten ook gemaakt worden en kwamen terecht op het ‘bordje’ van de geschiedenisleraar van de genoemde 3e klassers : ondergetekende.

Om een enigszins éénduidige verteltrant te krijgen en de beschikbare informatie binnen de geplande omvang van het boekje te houden, heb ik bovendien - als een soort van eindredacteur - de werkstukken en het verhaal van Geert Tipker bewerkt en aangepast.

Klaas Meijer

Sektie Historie & Archief Stichting Ocrea / geschiedenisdocent

OVERMACHT

JAN HIDDING

Alle gegevens achteraf op een rij gezet : 't is een kolossaal wonder geweest, dat ons Nederlandse leger 't in mei 1940 vijf dagen heeft volgehouden tegen de Duitsers. Hoewel er heel veel over te zeggen is ^(*), mogen we al aan het begin van dit verhaal stellen dat de Nederlandse militairen, die in die dagen - van 10 t/m 14 mei '40 - ons land verdedigden, de grootst mogelijke hulde verdienen ! Die moed en die trouw heeft echter wel veel gekost. En dan bedoelen we vooral : veel kostbare, jonge levens.

Volgens de lijst achterin Hans Onderwaters uitstekend gedocumenteerde boek "Mobilisatie, collaboratie, liberatie" telde de Gemeente Onstwedde alleen al, 7 – jonge – gesneuvelden. Eén daarvan was JAN HIDDING (22 jr.) uit het dorp Onstwedde.

Jan is de oudste van de drie kinderen van Albert Hidding Jzn. (van het Onstwedder Hidding-geslacht) en Lammerdina Engelina Meijer (uit Oude Pekela). Ze wonen in een eenvoudig huisje aan de Dorpsstraat, even voorbij het 'Mieghummeltjesbos'. Jan is nog een jong ventje als z'n moeder sterft. Vader hertrouwt en de draad van alledag kan weer redelijk snel worden opgepikt. Als z'n leerplichtige tijd erop zit, is het vinden van vast werk voor Jan geen 'makkie'. De crisis en de daaruit voortvloeiende massale werkeloosheid van begin jaren '30, spelen hem danig parten.

---

^(*) De conclusie die Dr. L. de Jong trekt in het eerste deel van de officiële geschiedschrijving van ons land in de oorlogsjaren ("Het Koninkrijk der Nederlanden in de 2° W.O.") lijkt ons voldoende : "*De geest van de natie was in de jaren voor de oorlog afkerig van de defensie.*" Met alle gevolgen van dien voor bijv. het uitrustingsniveau van ons leger.

Verder dan ‘los arbeider’, is hij in 1939 nog niet gekomen. In dat jaar – 1939 – moet Jan zich namelijk als recent afgezwaaid dienstplichtige melden op z’n mobilisatie-bestemming. De Duitse politiek begint immers ook voor Nederland (be)dreigende vormen aan te nemen. Dan kun je dus maar beter de nodige voorzorgsmaatregelen treffen.

Jan maakt deel uit van het 1e Legerkorps dat met 19 bataljons achter de kustlijn, ongeveer van IJmuiden tot Hoek van Holland, een soort strategische reserve vormt. Mogelijk – we hebben dat niet met zekerheid kunnen achterhalen – is Jan één van de ca. 450 mannen, die belast zijn met de beveiliging van het vliegveld Valkenburg, iets ten noorden van Wassenaar. Dat vliegveld is op dat moment nog “in aanleg” : de grasmat is eigenlijk nog niet sterk genoeg om vliegtuigen te dragen. In de vroege morgen van de 10e mei 1940 komen er ook geen vliegtuigen **op** de grasmat, maar er **over**. Na een bombardement

*JAN HIDDING
in z'n militaire uniform*

om 4.15 uur, komt vanaf 4.30 uur een eindeloze stroom parachutisten uit de lucht vallen. Chaos heerst al snel alom in de Nederlandse gelederen. Helemaal als een tijdje later blijkt, dat er Duitse soldaten in Nederlandse uniformen rondlopen en dat er bijv. boerderijen in de regio zijn waar de Duitsers al lang vóór de 10^e mei complete wapenarsenalen hebben kunnen verstoppen.

Achteraf is gebleken, dat slechts een derde deel van de beoogde 10.000 para's daadwerkelijk in de 'Raum Den Haag' aan de grond is gekomen. Wanneer de organisatie van ons Nederlandse leger beter was geweest, de informatievoorziening op een hoger peil had gestaan, dan zou de angst op veel manschappen niet zo'n verlamme uitwerking hebben gehad, dan was de kans op een éclatant militair succes absoluut aanwezig geweest. Dat de duur van dat succes (zeer) waarschijnlijk (zeer) beperkt geweest zou zijn, is een ander verhaal.

Kleine successen worden in de chaos toch wel geboekt. De Duitse invallers worden bijv. van het vliegveld Valkenburg verdreven, maar ze slagen erin zich in en rondom het gelijknamige dorp te hergroeperen. 't Lukt niet hen daar tot overgave te dwingen. Ook een poging "...sterke Duitse troepen..." (achteraf zijn 't niet meer dan 150 man geweest) in de duinen bij de zgn. Wassenaarse Slag op te sporen en uit te schakelen, wordt een deerlijk fiasco.

'Wanorde' en 'gebrek aan leiding' zijn de termen, die het beste bij de operaties rond Valkenburg en Wassenaar passen. Vele militairen verliezen er dan ook hun leven.

Eén daarvan is Jan Hidding uit Onstwedde.

In de voet van de gedenksteen op Jan's graf staat gegraveerd : *"Als huldeblijk aangeboden door zijn medestrijders en ingezetenen uit Onstwedde."*

Jannie Beikes & Jos Tipker (2003)

“DODELIJK TOEVAL”

HARM WESSELS

“Halt ! Stehen bleiben ! Sofort stehen bleiben, oder ich schiesse!!”

De angstige figuur op het paadje hoort echter niets, ziet niets, rent alleen maar, rent voor z'n leven.

Het machinegeweer ‘kucht’ een paar keer.

De rennende man lijkt even in te houden, wil dan toch opnieuw doorspurten ..... blijft in plaats daarvan plotseling staan..... tuimelt voorover in het gras.

Een ijsskoude stilte valt.

Wanneer de Duitse S.S.-schutter bij z'n slachtoffer komt, blijkt de man ondanks diverse kogelwonden nog te leven. Alsof het een tragisch ongeluk betreft, wordt in allerijl transport naar het St. Lucas-ziekenhuis in Winschoten geregeld.

De dood is evenwel sneller dan de auto. Bij aankomst kan een arts slechts het overlijden vaststellen. De trouwplannen van Harm Wessels, van de Holte, 25 jaar oud, zullen niet doorgaan.

*****

We schrijven zaterdag 1 mei 1943.

Het gist al enkele dagen in Nederland. Op 29 april heeft de Bevelhebber van de Duitse troepen, generaal Christiansen, bevolen, dat *“.... de leden van het voormalige Nederlandsche leger terstond in krijgsgevangenschap worden weggevoerd. Hij zal de betrokken personen in de dagbladen tot persoonlijke aanmelding oproepen ... Wie aan de oproep van de Wehrmachtsbefehlshaber geen gevolg geeft of tracht zich op andere wijze aan de krijgsgevangenschap te onttrekken, moet op de strengste maatregelen rekenen. Dit geldt eveneens voor personen die de betrokkenen bij dergelijke pogingen ondersteunen.....”*

Tja, 't kan verkeren. Na de meidagen van 1940 hadden de Nederlandse soldaten “...van het Germaanse broedervolk...” al enkele weken later huis en haard weer mogen opzoeken, dankzij “..... de grootmoedigheid van de Führer...”

Tandenknarsend hebben die Führer en z'n trawanten echter moeten vaststellen, dat ze zich op de mentaliteit van de doorsnee nederlandse soldaat gigantisch hebben verkeken. Velen van hen hebben zich immers na hun thuiskomst meer of minder intensief in het verzet gestort. De machtsverstorende effecten van dat verzet ervaart de bezetter bijna dagelijks en er wordt besloten in te grijpen: de Nederlandse soldaten van '40 dienen alsnog in gevangenschap te gaan. Een bijkomend voordeel is er voor de Duitsers in gelegen, dat er in één klap een groot aantal jonge, sterke arbeidskrachten beschikbaar komt om de kreunende Duitse oorlogseconomie iets meer gangbaar te maken.

De Duitse leidinggevenden in bezet Nederland zouden de illegale krantjes 's wat beter hebben moeten lezen ! Had 'Pieter 't Hoen' begin april 1943 in een pittig artikeltje in 'Het Parool' niet opgemerkt, dat “...indien de Duitsers één kapitaal feit stellen dat iedere Nederlander zó diep in het hart grijpt, dat allen als één man voelen : dit is het ogenblik ! Dan zouden de handen tegelijk zakken, de machines tegelijk stoppen, de pennen tegelijk weigeren.”

Anders gezegd: Duitsers ! Zodra jullie één hele stomme streek be- gaan, dan kun je 't meemaken dat HEEL Nederland (voor 't eerst !) in werkstaking gaat en de HELE economie volledig lam legt !

Die stomme streek hebben de Duitsers dus enkele weken later met het terugroepen van de militairen uit '40 uitgehaald.

De stakingsgolf begint direct op de 29^e april in Twente. SS-politie- optreden heeft geen effect.

Op 30 april breken in vrijwel het hele land spontaan stakingsacties uit. Zelfs het ondergrondse verzet is door de massaliteit verrast.

Aan het einde van de dag lijkt een algemene staking over heel Nederland nabij.

De Duitsers kondigen het zgn. *'Polizei-Standrecht'* af, wat inhoudt dat een doodvonnis ter plekke kan worden voltrokken.

Op zaterdagmorgen 1 mei 1943 is 't in Onstwedde al vroeg onrustig. Om 06.00 uur komt een groep bij elkaar voor hotel De Vries, middenin de Dorpsstraat op N° 40. Er wordt tevreden gesproken over het stakingsverloop. "Zongen we vroeger op school niet van *'Merck toch hoe sterck'* als we 't over de 80-jarige oorlog tegen Spanje hadden ? Die oorlog hebben we gewonnen !" Er wordt voorgesteld een verkeersblokkade op te richten op de plek waar de Luringstraat op de Dorpsstraat uitkomt. "Goed idee... ! Doen we !!"

Daarnaast moeten alle boeren en landarbeiders, - in en rond Onstwedde, maar ook in de rest van Westerwolde - ervan overtuigd worden, dat er geen spat werk gedaan mag worden. Ook de leverantie van melk aan de fabriek is taboe. Enkele nieuwkomers melden, dat ze daarom op weg naar De Vries al enkele volle melkbussen omgetrapt hebben. "*Dei melk kinn 'n de Movv'n in elks geval nich meer opzoep'n.....*"

De boodschappers-van-de-staking gaan op de fiets op pad. Veenhuizen, Holte, Ter Wupping, Barlage, ja zelfs naar Bourtange gaat een stel. Daar komen ze echter van de koude kermis thuis : een afdeling van de Jeugdstorm heeft het oude vestingdorp afgegrendeld. Tegen de middag is iedereen weer terug, al dan niet met versterking. De Dorpsstraat is inmiddels geblokkeerd. De anti-Duitse stemming stijgt snel.

Rond die tijd komt Harm Wessels van de Holte aangefietst. Harm is boerenarbeider bij Hendrik Bessembinders, voor in Wessinghuizen, en z'n werk voor die zaterdag zit erop. Die avond gaat hij - uiteraard - naar z'n verloofde Harmke Knolhoff. Harmke wilde eigenlijk wel al trouwen, maar hij wil toch eerst nog een jaartje wat geld verdienen. En overhouden natuurlijk ! Misschien is die rottige oorlog dan intussen ook wel over. Dan maak je toch een veel beter begin als getrouwd stel. "*Of nich den ?*"

Maar eerst nog even een “*pakkie tebak*” halen in het winkeltje van Moed aan de Dorpsstraat.

Harm ziet de volksooploop verderop in de Dorpsstraat en kuiert er met de fiets aan de hand heen. ’s Even kijken wat daar loos is.

Meerdere mensen die we erover hebben ondervraagd, waren stellig in hun herinnering, dat Harm Wessels niet vanaf ‘t begin bij de stakingsactiviteiten in de Dorpsstraat betrokken is geweest

Enkele enthousiaste omstanders zijn graag bereid Harm het hoe en wat en waarom van het demonstratieve bijeenzijn uit te leggen. Terwijl die uitleg nog gaande is, komt over de Luringstraat een overvalwagen met SS-ers aangeraasd. De groep stakende mannen heeft snel door, dat het nu menens wordt en de kans dat zij aan het kortste eind zullen trekken, groot. Fietsen worden aan de kant gegooid en ieder zoekt zo snel mogelijk een veilig heenkomen achter huizen en schuren. Enkele jongere stakers zetten de sokken erin en rennen over het achterpad richting de Wessinghuizerweg. Harm Wessels is één van hen.

“Halt ! Stehen bleiben !.....”

Harmke Knolhoff is door haar broer zo snel mogelijk op de hoogte gebracht van het verschrikkelijke gebeuren. Samen met dominee Dam (Chr.Geref.) gaat ze dadelijk naar Winschoten. Ze komt te laat. Te laat evenals Harms ouders, die nog later met een koets vanaf Holte komen.

De begrafenis zal op maandag de 3^e mei plaatsvinden, ’s morgens om 11 uur. Iedereen is er en dominee Dam heeft de uitvaartpreek zojuist beëindigd.

Dan verschijnt er een politieman, die namens het Duitse gezag meedeelt dat de begrafenisceremonie onmiddellijk gestopt dient te worden. Het stoffelijk overschot mag die dag niet begraven worden ! “De mensen kunnen maar beter naar huis gaan. Dat is beter voor iedereen.”

Om 7 uur in de morgen van de 4^e mei 1943 vindt de begrafenis alsnog plaats. Alleen de naaste familie mag er dan bij zijn.

Grafmonument van Harm Wessels op de Algem. Begraafplaats

Harm Wessels : een eenvoudige jongeman, die op een verkeerd moment op een verkeerde plaats was en met een verkeerde reactie probeerde dat te corrigeren ?

Z'n vrienden van de Chr. Geref. Jeugdvereniging putten moed uit hun geloof in de Eeuwige God. Zij laten op de grafsteen zetten :
“.....zeggen met Job : De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de Naam des Heeren zij geloofd.”

Elise Leugs & Dineke Wilzing (2003)

DUUR BETAALDE GASTVRIJHEID

HENDRIK NOBBE

Van alle slachtoffers is ‘het plaatje’ van Hendrik Nobbe het minst duidelijk. Eigenlijk weten we alleen, dat hij thuis is gearresteerd op 26 juni ‘44 door twee Onstwedder leden van de NSB, terwijl enkele van hun (ook Onstwedder) collega’s buiten op wacht staan. De arrestatie van Jan Wever en de Joodse Meijer-familie (zie blz. 35) op 15 juni ’44 en die van Hendrik Nobbe, staan waarschijnlijk met elkaar in verband. Zo komen we bijv. vier leden van dezelfde groep NSB-ers, die bij Jan Wever huiszoeking kwamen doen, elf dagen later opnieuw tegen bij het onaangekondigde bezoek aan huize Nobbe in de Boslaan. En net als bij Jan Wever, moeten ze vooraf ‘iets’ hebben geweten. Is er in het dorp gesproken over de situatie bij de Nobbe’s ? Ook bij Hendrik en z’n vrouw Hillie Lutjeboer hebben ze immers ‘een gast’, die voor de bezetter verborgen moet blijven omdat haar leven in acuut gevaar is : de joodse weduwe Hendeltje de Levie. Hendrik is niet thuis op het moment, dat de landwachters het huis betreden. Hij zou daardoor misschien tijdig onraad hebben kunnen bespeuren en alsnog hebben kunnen ontkomen, wanneer niet ..... Net als Hendrik richting z’n huis loopt, komen twee (fanatieke) Alteveersters NSB-ers kijken of ze hun Onstwedder maatjes nog wat kunnen helpen.

Hendrik loopt ze als het ware in de armen.

Hendrik en mevr. De Levie zijn beiden afgevoerd. Waarheen ?

Mevr. De Levie – Dalsheim wordt in de loop van ‘44 vergast in Auschwitz. Hendrik geldt lange tijd als “Vermist op weg naar kamp Vught”. Na de dood van z’n vrouw duikt echter een knipsel op, waarin staat, dat hij 5 april 1945 in kamp Bergen-Belsen (D) is overleden.

Hendrik Nobbe

Klaas Meijer

TERREUR OP DE VOSSEBERG

HARMANNUS HAAN

“Aufmachen !! Sofort !!! Aufmachen, hab’ ich gesagt !!!”

Elke reactie van de bewoners zou te laat geweest zijn, want al tijdens het schreeuwen van hun bevelen trappen zware soldatenlaarzen de deur open. Als de Duitse Sicherheitsdienst (S.D.) in de baan is, is alles geoorloofd.

In het holst van de nacht van de 21^e op de 22^e juli 1944 is het boerderijtje op de Vosseberg N° 21 door de S.D. omsingeld. Niemand kan er meer in of uit. Dat is ook precies de bedoeling, want de getergde S.D. wil nu eindelijk bij de bewoners een antwoord krijgen op de vraag : *“Wo befindet sich der Heinrich ? Waar is Hendrik ?”* Hendrik, de zoon / broer die politieman was, dezelfde Hendrik die nu in het verzet zit. Hendrik, die vast en zeker één van de drijvende krachten is geweest achter de overval op het distributiekantoor in Slochteren, eerder op de avond.

“Spuck’ aus ! Lüg’ uns nicht an !! Zum letzten Mal : wo ist dieser verd..... Heinrich ?”

*****

Om de situatie goed te kunnen begrijpen, moeten we even terug in de geschiedenis:

Vlak voor het uitbreken van de 2^e Wereldoorlog overlijdt in z’n boerderijtje op de Vosseberg, Hendrik Haan (62). Hendrik was de vader van een uitgebreid gezin van 9 kinderen : 8 jongens en 1 meisje (Harmina / “Mina”).

Het familieberaad na de begrafenis heeft niet lang geduurd : de boerderij zal in het vervolg ‘gerund’ gaan worden door Harmannus (Mans), de 3^e zoon in leeftijdsvolgorde.

Hij is volgens de anderen 't meest geschikt als bedrijfsleider. Weliswaar is hij fiks astmatisch, maar als 't gaat om initiatieven en om beslissingen nemen staat hij z'n mannetje. Was 't bijvoorbeeld Mans niet, die vlak voor 't overlijden van pa een handtekeningenactie op touw heeft gezet om electriciteit op de Vosseberg te krijgen? Daarbij is hij erg sociaal voelend. Een fijne vent. Geen wonder dat de Gereformeerde jeugdvereniging in Mussel hem tot voorzitter heeft verkozen. Als de maatregelen tegen de joden een acute bedreiging voor deze bevolkingsgroep gaan vormen, wordt zonder problemen aan enkele joden een onderduikadres geboden.

De 6^e zoon in het Haan-gezin is Hendrik (* 17-02-1920). Het boerenwerk heeft hem van jongsaf nooit echt getrokken en hij is daarom politiemann geworden. Alleen al het prachtige pak met koorden en tressen ..... Te gek, man !

De Duitse machtsovername brengt Hendrik (Henk) in een gewetensconflict. Hij moet vanwege z'n functie bijvoorbeeld joden arresteren. Hij roept :”Dat vertik ik. Ik haal ze niet op !”

De boerderij van de fam. Haan op de Vosseberg

De consequenties van z'n opstelling aanvaardt Henk Haan ook : hij neemt z'n revolver mee, duikt onder en gaat in het verzet. Aanvankelijk zit hij ondergedoken bij de fam. Brands in Rotterdam. Een opmerkelijk adres, omdat het zoontje des huizes – Barend Brands – als onderduiker op de Haan-boerderij woont. Henk Haan houdt aan die periode in elk geval z'n schuilnaam in het verzet over : *Henk Brands*.

In een later stadium is Henk toch weer naar het noorden getrokken. En hij is buitengewoon actief : (hoogstwaarschijnlijk) is hij betrokken bij meerdere overvallen op gemeentehuizen (o.a. Leeuwarden) en distributiekantoren. Bij de overval in Leeuwarden komt een hooggeplaatste Duitser om het leven.

De Duitsers starten meteen een fanatieke zoekactie naar de daders. Als korte tijd later door verraad enkele namen van de verzetsgroep bekend worden, - waaronder die van Henk -, is *Henk Brands* (Haan) z'n leven niet meer zeker. Maar hij is ex-politieman èn handig èn met z'n 23 jaar z'n leven nog absoluut niet zat ! Henk duikt opnieuw onder. Waar, weten we niet. De Duitsers raken door het dolle heen. "*Dieser verd.. Heinrich !!*"

Om Henk onder druk te zetten zich vrijwillig (??) te melden worden z'n vier nog thuis wonende broers en z'n zus op 11 augustus 1943 gearresteerd.

Een onbekende gelegenhedsdichter uit de omgeving van de Vosseberg verwoordt 't als volgt : (gedeelte)

*Krijgen we hem die wij zoeken niet mee,
dan stellen we ons eerst met jullie tevree.
Geen gesmeek en geweent hielp hier,
Neerlands verdriet, hun plezier.
Een Nazihart kent geen genade,
voor hem is alleen het Judasloon van waarde.
Ze werden met hun vijven in een wagen gebracht,
twee Moffen hielden bij hun de wacht.
Zo hebben wij hen weg zien gaan,
bij elk huis werd het gordijn opzij gedaan,*

*en kwam de vuist omhoog: een hart vol nijd.
De wens : "Ach, waren we de Moffen maar kwijt."
Dan zullen wij die thans weerloos staan,
met de Nazi's afrekenen gaan.*

Het vijftal wordt vooreerst opgesloten in het Huis van Bewaring in Groningen. Mans kan niet tegen de gevangenislucht. Hij krijgt door z'n astma hevige aanvallen van benauwdheid en wordt, merkwaardig genoeg, naar huis gestuurd.⁽¹⁾ De rest wordt op transport gezet naar kamp Vught.

Mans kan thuis op de Vosseberg nu letterlijk en figuurlijk weer opgelucht ademen, doch de zorgen over 'de rest' van de familie blijven natuurlijk groot.

Maar..... o, wonder.....

Met Kerst 1943 komt eerst zus Harmina plotseling thuis en op Oudejaarsavond daarna kloppen ook Stoffer, Martinus en Heiko weer aan op de Vosseberg. Een ontroerend weerzien en heel Onstwedde leeft enthousiast mee.

Op 21 juli 1944 wordt opnieuw een distributiekantoor overvallen. Hebben de Duitsers Henk Brands / Haan herkend? Schatten ze gewoon in, dat hij er wel (weer) bij betrokken zal zijn?

Eén ding is voor de Duitsers zeker: de ondergrondse, het verzet dient te worden gebroken. Nu !!

Een S.D.-auto raast naar de Vosseberg ....

We zijn weer in de nacht van de 21e op de 22e juli.

De familie Haan staat op een kluitje bijeen in de woonkamer van de

---

⁽¹⁾ Een Onstwedder dorpsbewoner heeft indertijd onder het pseudoniem 'Bloedgetuige' achterop een kalenderblaadje een kort verslag gemaakt van het wel en wee van de fam. Haan in de jaren 1942-1945. Hij meldt, dat Harmannus Haan "..... op voorspraak van burens en invloedrijke figuren ....." na 5 dagen naar huis werd gestuurd.

kleine boerderij. Geweren zijn op hun gericht. Enkele soldaten hebben intussen al huiszoeking verricht : geen spoor van die vervloekte *'Bruder Heinrich'* te vinden. Goed, dan maar drie broers in zijn plaats. Mans, Stoffer en Heiko (18) worden aangewezen om zich onder gewapend toezicht aan te kleden en mee te gaan. Stoffer en Heiko worden al vast naar de auto gebracht, die voor het huis op de weg staat

Mans krijgt toestemming om z'n jas nog even van boven te halen. Vier man gaan met hem mee, door de schuur waar een trap naar de zolder leidt. Als hij de trap opgaat, wordt hij door één van de SD-ers zonder directe aanleiding door het hoofd geschoten. Het viertal keert grijnzend terug in de woonkamer.

Hebben ze in de kamer het schot niet gehoord ? Ze hebben er in elk geval niet iets dramatisch bij gedacht.

"Woar is ons Mans ? Of huißt dei om zien astmoa toch nich mit ?" vraagt moeder Martje Haan-Blok hoopvol bezorgd.

Wanneer de Duitsers het huis verlaten en naar de auto gaan, krijgt moeder Martje een antwoord vol duivels sarcasme toegefluiserd.

"Nein, der kriegt nimmer wieder Asthma !"

Mans ligt onderaan de trap. Hij leeft nog wel, maar is stervende. Moeder en Harmina gillen 't uit.

Moeder is zo overstuur, dat ze in een mix van schrik, woede en vertwijfeling naar buiten rent, waar de SD-auto op het punt staat te vertrekken.

"Jongens, ze hebb'n ons' Mans doodschoot'n !!" schreeuwt ze naar de twee broers in de auto. Eén van de SD-ers vuurt z'n pistool op Martje leeg. Ze valt, staat weer op en valt opnieuw. Stoffer en Heiko in de auto trekken krijtwit weg. Ze hebben moeders noodkreet gehoord. Zou ze nu zelf ook nog ??

Gelukkig ! 't Blijkt dat deze SD-er z'n pistool als waarschuwing in de lucht heeft leeggeschoten en dat moeder niet geraakt is.

De auto verdwijnt met de beide broers in 't nacht'lijk duister.

De derde broer, Harmannus / Mans sterft diezelfde nacht.

Hoeveel leed kan een gewoon mens in één angstwekkende nacht verdragen ?

De NSB-burgemeester van de Gemeente Onstwedde komt de volgende dag z'n medeleven uitspreken. Echt gemeend ? Hij heeft een document bij zich, waarin 't verboden wordt om Mans in Onstwedde te begraven. Een auto uit Groningen haalt diezelfde dag het lijk weg

Begin september 1945 verschijnt er een rouwadvertentie in de krant, waarin belangstellenden worden uitgenodigd de begrafenis van "Harmannes Haan", die "op den 21 juli 1944 viel door moordenaarshand", bij te wonen.

De advertentie is namens de familie ondertekend met : "*HENK BRANDS*".

Op 05 september wordt Mans Haan begraven op de Algemene Begraafplaats in Onstwedde. Dankzij de zorgvuldigheid van de

directeur van de Groninger Begrafenisvereniging, die een signalement van de dode liet maken en de kist van een nummer voorzag, en van de directeur van het crematorium in Velzen, kan Mans z'n as na de bevrijding worden achterhaald en alsnog in z'n geboortedorp ter aarde worden besteld.

De kist is gedekt met de nationale driekleur.

Harmannus Haan

We sluiten dit trieste verhaal af met het slot van hetgeen de Onstwedder 'Bloedgetuige' achterop z'n kalenderblaadje schreef.

“..... Een grote schare gaf blijk van haar medegevoelens. Ook Stoffer en Heiko waren door Gods goedheid hierbij tegenwoordig. Hoewel Mans niet genoemd kon worden ‘een verzetsman’, toch gaf hij tijdens zijn leven in de bezettingstijd door geest en houding duidelijk te zien, uit welk beginsel hij leefde. Hoe welkom waren hem de onderduikers op de boerderij; hoe graag zorgde hij mee voor hongerkinderen uit het westen.

Veel heeft de familie in hem verloren. Dagelijks vervult ons heimwee naar zijn opgeruimde, vrolijke persoonlijkheid. Wij kunnen echter getroost zijn door de belijdenis, die ook onze Mans beleed:

”Ik geloof de vergeving der zonden, de wederopstanding des vleezes, en het eeuwige leven.”

Gerdien Wilzing & Willeke Drok (2003)

Anne Tammes & Marjan Begeman (2003)

Sandra Wubs & Meriël Poolman (2004)

SLOTNOOT : Hendrik / Henk Haan heeft z’n leven lang niet kunnen verwerken, dat z’n broer in wezen het slachtoffer werd van **zijn** verzetsactiviteiten. Hij durfde zich in Onstwedde eigenlijk ook niet laten zien. Op oudere leeftijd begon het schuldcomplex steeds zwaarder te drukken.

In de tijd dat Martinus Haan (= broer van Mans en Hendrik) nog op het ouderlijke ‘stee’ op de Vosseberg woonde, heeft Henk een marmeren herinneringsplaat laten maken en aan de muur van de boerderij laten bevestigen. Na het overlijden van Martinus is de plaat naar Herman Haan in Winschoten gegaan, omdat deze naar Harmannus was genoemd.

Eind jaren ’80 had ik telefonisch een gesprek met Henk Haan, die toen in Zuidlaren woonde. Allerlei vragen die ik had willen stellen, heb ik niet gesteld. De moed ontbrak me.

Aan het eind van het gesprek vroeg Henk of ’t goed was, dat hij samen met z’n neef Henk Haan (uit de Jabbingelaan te Onstwedde) een haag van coniferen zou planten achter het 4-mei-gedenkteken.

“Ter herinnering ....?”

“Opdat wij niet vergeten”, zei hij.

Klaas Meijer

FATALE LOSLIPPIGHEID

JAKOB KORSSE

Jacob woont met zijn moeder, “*oll’ vrouw Kozze*”, in een boerderijtje aan de Wessinghuizerweg. Z’n brood verdient hij als boer plus wat los werk en dito handel. Hij is nog 100 % vrijgezel, hoewel hij al achter in de twintig is.

Moeder Korsse vent voor bakker Horlings uit de Dorpsstraat brood uit om het gezinsinkomen op een stabiel peil te houden. Het geld, dat ze ontvangt komt in een grote portemonnee die ze in een nog grotere “*buutse*” onder haar bovenrok draagt. Diezelfde “*buutse*” draagt ze nog als ze tientallen jaren later in één van de bejaardenwoningen van de “Zonnehof” woont.

Eigenlijk vormen Jakob en z’n moeder het schoolvoorbeeld van het eenvoudige maar o zo sociaal meevoelende Onstwedder boerenge-

Jakob Korsse

zinnetje uit de oorlogsjaren. De steeds verdergaande maatregelen van de bezetter tegen de Joodse bevolkingsgroep – het getreiter, de vele verbodsbepalingen, de Jodenster – het stuit hen geweldig tegen de borst. Zo mogen medemensen niet behandeld worden !

’t Is dan ook beslist geen wonder, dat juist zij één van de eersten zijn, die – stillletjes – hun woning beschikbaar stellen om Joden te laten onderduiken.

Of ze echt diep tot zich door hebben laten dringen, waaraan ze begonnen ? Waarschijnlijk niet... als je **wilt** helpen moet je je hart laten spreken en niet je verstand.

In 1942 wordt het (vrije) leven voor de Joden door de Duitsers totaal onmogelijk gemaakt. In een soort ‘alles-of-niets-poging’ ontstaat een run op onderduikadressen.

Jakob Korsse kent de Joodse familie Meijer uit de Dorpsstraat van de veehandel. Hij doet er wel ’s zaken mee en kan goed met ze uit de voeten. Met z’n moeder hoeft hij maar kort te overleggen : hulp is nu dringend nodig.

Een ambtenaar op het gemeentehuis verleent z’n medewerking door de Meijers op papier naar de gemeente Assen over te hevelen.

Simon, in 1940 getrouwd, is in z’n woonplaats Emmen ternauwernood aan arrestatie ontkomen. Z’n vrouw Hendriëtte Meijer niet. Simon maakt dat hij terugkomt naar z’n geboortedorp. Zo treffen we vier leden van het gezin van Salomon Meijer als onderduikers aan bij de Korsses. Net op tijd hebben zij hun arrestatie tijdens de razzia in de herfst van ’42, - waarbij bijv. de Menkels (zie blz.54) worden opgepakt -, kunnen ontlopen.

Of er een soort van ‘handelsovereenkomst’ is opgemaakt, ter dekking van kosten en risico’s ? ’t Zou kunnen, maar we hebben niet de indruk gekregen. Jakob is er de man niet naar geweest.

Wat Jakob wel parten speelt, is z’n soms wat al tè grote neiging tot het maken van een gezellig babbeltje. Naar ’t schijnt heeft hij daarbij meerdere malen gezinspeeld op de aanwezigheid van de vier Meijers in zijn huis. Er wordt door sommige dorpsgenoten al gesproken over “de joden van Korsse”. Korte tijd later wordt er, als Jakob en z’n moeder beiden afwezig zijn, op de deur van het Korssehuis geklopt. Salomon Meijer roept : *”Bist doe dat, Jakob ?”* *”Jooaaa, dat kist toch wel noagoan”*, is het antwoord. De deur wordt van de grendel gedaan en daar staat ... een NSB-er. *”Zozo, dus tóch ! Ik haar ’t wel docht ...”* De NSB-er heeft uiteindelijk z’n mond gehouden, maar ’t heeft duizenden guldens (chantagegeld) gekost. Bovendien is ’t zonneklaar, dat de Meijers niet bij de Korsses kunnen blijven. Ondergedoken zijn veronderstelt een geheim en dit geheim ligt nu op straat.

Op een nacht worden de drie Meijers verhuisd naar de Luringstraat, waar *’lappieskoopman’* Jan Wever heeft besloten de vier joodse

dorpsgenoten verder op te vangen. Circa één jaar heeft het Korseboerderijtje als onderduikadres gefunctioneerd.

Het loopt niet goed af. Vier weken nadat de joodse Meijers en Jan Wever zijn gearresteerd en weggevoerd, wordt Jakob Korse op 13 juli 1944 alsnog opgepakt. Hij wordt via het beruchte kamp Vught doorgetransporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme, in de buurt van Hamburg. Daar moet hij zwaar werken, slavenarbeid doen, tot hij niet meer kan. Een overlevende vertelt over zijn ervaringen daar o.a.: ”Sinds Neuengamme weet ik : in de hel is het koud!”

Op 2 januari 1945 zijn Jakobs krachten ten einde. In het zicht van de bevrijding sterft hij 's morgens om half 7, in het kamp. Als doodsoorzaak wordt slechts vermeld “*Allgemeine Herzschwäche*”, een zwak hart..... als je net 28 jaar bent.

Alle opgenomen in 1946/nr 96
1279 G2 H.

Sterbeurkunde

(Standesamt Hamburg - Neuengamme Nr. I/62)

Der Landbauer Jacob Korse
evangelisch
wohnhaft Onstwedde, Holland
ist am 2. Januar 1945 um 6 Uhr 30 Minuten
in Hamburg - Neuengamme, Hausdeich 60 verstorben.
Der Verstorbene war geboren am 2. Dezember 1916
in Onstwedde

Der Verstorbene war - nicht - verheiratet

Hamburg, den 12. Okt. 1945 194

Der Standesbeamte
[Handwritten Signature]

(Siegel)
St. Standesamt
Hamburg

Allgemeine Herzschwäche.

V.

*Overlijdensakte van
Jakob Korse*

Joyce van Stel
en Hillianne Wubs (2003)

NOODLOTTIGE VLUCHT

GEERT VOS

Geert Vos wordt evenals velen van z'n dorpsgenoten medio 1942 verplicht om voor de bezetter te gaan werken. Daarbij niet eens in eigen land – waar waarachtig wel 't een en ander te doen viel, zeker als er niet te veel voor betaald hoefde te worden !! – maar in de 'Heimat' van de bezetter.

"Arbeitseinsatz" / "Arbeitsinset" noemden de Duitsers dat.

"*Dei verrekte Duitsen !*" Geert is een rechttoe-rechtaan vent, die z'n mening nog nooit onder stoelen of banken heeft gestoken. Die mening helpt hem in dit geval echter niet zo veel. Hij heeft zich maar te melden. Punt uit !

In mei 1941 zijn al circa 1 miljoen krijgsgevangenen en circa 1,3 miljoen buitenlandse arbeiders in Duitsland werkzaam. Nederland draagt aan dat laatste getal 120.000 bij. Voor het overgrote deel betreft 't dan nog mannen die in ons eigen land werkloos waren en door ons eigen departement van Sociale Zaken zijn gedwongen in Duitsland te gaan werken, op straffe van verlies van hun uitkering. Een totaal van 2,3 miljoen 'gastarbeiders', medio '41 ! Maar dat zijn er op dat moment, - in Duitse ogen -, eigenlijk nog te weinig. Als na het binnenvallen van Rusland in juni 1941 één Russisch zomertje niet voldoende blijkt om dat immense land op de knieën te krijgen, en als bovendien de Verenigde Staten zich in december 1941 voluit in de oorlog mengen, schreeuwt de Duitse oorlogseconomie om werkkrachten. De eigen mannen zijn massaal aan de verschillende fronten en de behoefte aan meer oorlogsmateriaal wordt met de dag groter.

Nadat Hitlers zetbaas in Nederland, *Reichskommissar* Seys-Inquart, in februari 1941 een verordening had doen uitgaan, waarbij (alle !!!) Nederlanders verplicht konden worden "...*binnen het bezette Nederlandse gebied voor een bepaalde tijd op een hun aangewezen*

plaats diensten te verrichten....”, volgde in maart ‘42 een nieuw bevel. Dat was vrijwel gelijk aan het oude, met dien verstande dat *“binnen het bezette Nederlandse gebied”* eruit was weggelaten. Nederlandse werkkrachten konden naar believen in Duitsland worden ingezet.

Weliswaar *“...voor een bepaalde tijd....”*, maar Nederland wist intussen maar al te goed wie die tijd bepaalde.

Geert Vos hoort bij de groep mensen, die zich moeten melden voor deze merkwaardige vorm van dienstplicht, die je ook gerust als ‘slavenarbeid’ mag betitelen.

*Propaganda-
affiche van het
Arbeidsbureau*

Hij zal gemopperd hebben, hij zal tekeer gegaan zijn. Hij ging wel. 't Is ons niet bekend in welke plaats in het land van de bezetter hij z'n krachten heeft moeten verspillen. In elk geval is 't in het grensgebied geweest : het zuidelijke Emsland of het Münsterland naar alle waarschijnlijkheid.

Hij krijgt er steeds meer de pest in. Het idee dat je helpt om de vijand zo lang mogelijk aan de winnende hand te laten, de onvrijheid, de belabberde huisvesting, het slechte eten, stuk voor stuk zijn het wormen die dag aan dag aan Geerts moreel knagen. Hij trekt 't niet meer.

Begin maart 1945 houdt hij 't definitief voor gezien. In hoeverre hij weet gehad heeft van de naderende bevrijding van z'n geboortestreek, weten we niet.

In elk geval neemt Geert de benen, hij vlucht weg. Hij zal wel zien hoe 't gaat. Eén ding is voor hem zo klaar als een klontje : hij heeft 't gehad ! Hij wil "*noar hoes hèn*" !

Dat is hem helaas niet gelukt.

Voorzover we weten is hij onderweg opgepakt en waarschijnlijk op transport gesteld; terug naar waar hij vandaan kwam.

Zo kort voor het moment van de bevrijding, had dat allemaal ook nog best wel met een sisser af kunnen lopen, wanneer Geert niet ...

Ja, wat er precies met Geert gebeurd is, weten we niet. Z'n broers Hendrik en Jan hebben gehoord, dat hij bij een bombardement op Osnabrück om het leven is gekomen. Zeker is dat Geert op de 7e maart 1945 in die omgeving verblijf houdt.

Zeker is ook, dat van Geert nadien niets meer is vernomen.

Zeker is, dat Geert Vos uit Onstwedde dàcht met z'n vlucht z'n vrijheid te herkrijgen, maar dat hij in werkelijkheid z'n noodlot in de armen liep.

Klaas Meijer

BOMMEN ALS BELONING

LAMMERT KIEWIET - DERK OSSEL

Over Lammert Kiewiet en Derk Ossel hebben we heel lang twijfels gehad : zijn ze min of meer vrijwillig naar Duitsland gegaan, of zaten ze in 't zelfde schuitje van (verplichte) *Arbeitseinsatz* (= tewerkstelling) als zovelen van de Onstwedder dorpsgenoten ? 't Is inmiddels duidelijk, dat ook zij beiden tot de al zo lange lijst van Onstwedder oorlogsslachtoffers gerekend dienen te worden.

Zowel Lammert als Derk staan in mei 1940 als 'werkzoekende' geregistreerd. Ze zijn dus werkeloos, moeten leven van een bescheiden steunuitkering van het Departement van Sociale Zaken. Dit Ministerie nu, heeft zich al in een heel vroeg stadium voor het karretje van de bezetter laten spannen. Al op 24 mei 1940 wordt actief bevorderd, dat Nederlandse werklozen vrijwillig in Duitsland zullen gaan werken. Door de oprichting van het zogenaamde Rijksarbeidsbureau in 1941 wordt 't gemeenten vrijwel onmogelijk gemaakt zich tegen **verplichte** uitzending van werklozen te verzetten. Er ontstaat een soort 'export van werklozen' naar Duitsland. Lammert Kiewiet en Derk Ossel (getrouwd met Geertje Luchtenberg), beiden van de Holte, zijn er in de loop van '41 bij. Ze moeten wel, omdat er anders op hun uitkering zal worden gekort of zelfs alles ingehouden. Dat kunnen ze hun gezinnen niet aandoen ! Zo komen ze op het Duitse Waddeneiland Wangerooge terecht. Vanaf dat moment zijn we hun spoor in wezen bijster. "Ze waren, geloof ik, ook niet zo actief in de gemeenschap", herinnert een oude Onstwedder zich. "Dan verlies je ze zo maar uit het oog, hè." De bevrijding is vlakbij (Derk had al een paar cadeautjes voor de kinderen gekocht !), als Lammert en Derk bij een bombardement op 25 april 1945 om het leven komen. Ze liggen beiden begraven in een massagraf op Wangerooge.

Klaas Meijer

“IK KAN NIET MEER .....

ROELF NOMDEN

De Nederlandse jongemannen van 19 – 21 jaar oud, de zogenaamde ‘militaire lichte 1923 / ’24’ wordt in mei 1943 vrijwel in z’n geheel opgeroepen om in Duitsland voor de bezetter te gaan werken. Uit Onstwedde en omgeving betreft dat liefst 73 personen. Wie zich niet meldt, wordt – zoals de Duitse gewoonte is – met de meest afgrijselijke straffen bedreigd.

Ze gaan dus, de Westervoldse jonge mannen. Ze gaan... waarheen en voor hoe lang weten ze niet, maar ze gaan.

Roelf Nomden, een opgewekte vent uit de Holte is één van hen. Hij komt op een veebedrijf in het Weserbergland terecht, in de omgeving van Kassel, zo’n 400 km van huis.

Wat hij daar allemaal heeft moeten doen, weten we niet precies.

Wel weten we, dat hij ’t er vanaf het begin erg moeilijk mee gehad heeft. Omdat hij volgens z’n boer-baas “...niet voldoende meewerkt....” wordt hij voor straf ook nog ’s voor 6 weken naar een kamp van het Duitse leger gestuurd.

“Om een beetje meer discipline te leren”, aldus z’n baas.

“Daarna kon hij er helemaal heel slecht tegen”, vertelt Chris

Louwdijk, een vriend en leeftijdgenoot uit Wedde. “Tijdens de hele periode van tewerkstelling wilde Roelf wel kruipend terug naar huis. Maar dat gold voor mijzelf eerlijk gezegd ook.”

Of Roelfs problemen aanvankelijk alleen op het mentale terrein liggen (het missen van het vrije leven thuis), of dat hij al tamelijk snel ook lichamelijk met z’n gezondheid begint te sukkelen, is niet helemaal zeker.

Wanneer Roelf na afloop van z’n strafperiode hoort, dat er meer personeel nodig is op het grote veebedrijf van de baron, waar z’n vriend Chris Louwdijk tewerkgesteld is, doet hij onmiddellijk verwoede pogingen om daar eveneens te mogen werken.

Kennelijk is z'n oude baas dermate zat van Roelf, dat hij zijn medewerking verleent. Zo vinden twee vrienden elkaar weer. En dat geeft steun in een moeilijke tijd, dat helpt je om de moed niet te verliezen en vertrouwen te houden!

*ROELF NOMDEN,
strak in het pak, met
een os op "zijn"
boerderij in
Duitsland.*

Op het laatst van 1944 gaat 't niet zo goed met Roelf Nomden. Hij gaat naar de dokter van het dorp en wordt medisch afgekeurd. Dat betekent dat hij niet meer aan het werk hoeft in Duitsland, dat hij naar huis kan gaan. Naar huis !!!!! Roelf kan wel een gat in het dak van de stallen springen, zo blij is hij.

Dat hij ernstig ziek is, dringt eigenlijk geen moment tot hem door. "Als ik eerst maar 's weer op de Holte ben, dan kan ik alles weer. Let maar 's op !"

Tot overmaat van ramp is er in eerste instantie geen mogelijkheid om met de trein naar huis te reizen. De voortdurende aanvallen van geallieerde jagers eisen hun tol. 't Wordt januari (1945) alee Roelf huiswaarts kan. Z'n familie, z'n vrienden en kennissen van de Holte, ze zijn allemaal dolblij dat hij die beroerde periode in het land van de bezetter goed heeft doorstaan. Z'n zwakte is van

tijdelijke aard. Als hij eerst maar weer 's eten uit de gezonde Holter pot heeft geproefd !

Ze vergissen zich. Ze vergissen zich jammerlijk. Roelf heeft een acute vorm van longkanker opgelopen, waartegen geen kruid gewassen is.

“Ik kan niet meer....”, is één van de weinige dingen die hij op z'n 21e verjaardag nog weet te vertellen.

Vijf dagen later sterft Roelf Nomden, omdat – zoals op zijn graf op de Algemene Begraafplaats te lezen staat – “....*hij de ontberingen in de jaren 1943-1945 in vijandig land niet meer te boven kwam....*”.

Chris Louwdijk heeft geen afscheid meer kunnen nemen van z'n vriend en collega. Hij kwam pas in de loop van juni terug uit Duitsland.

*Kom vanavond met verhalen,
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaal ze honderd malen :
alle malen zal ik wenen.....*

Leo Vroman

Sanne Bessebinders, Richard Hilverts
en Ellen van der Vries (2003)

TE VEEL DISTRIBUTIEBONNEN

JAN WEVER

Jan Wever is een grappenmaker. Z'n vader loopt nogal krom en als deze een keer zegt, dat hij hoopt heel oud te worden, reageert Jan ad-rem :”*Ach pa, nee toch ? Den loop je ja hailemoal mit de neuze aan de grond !*”

Jan drijft in 1943, samen met z'n vrouw Jacoba Wubs, een bescheiden textielwinkeltje in de Luringstraat, naar de nummering van nu, op N° 22. Hij is “*lappieskoopman*” zeggen ze in Onstwedde. Daarnaast handelt hij ook nog een beetje in kippen en konijnen.

Jan en Jacoba hebben samen één dochter : Zwaantje.

Net als vele Onstwedders kan hij de uiterst discriminerende behandeling van de Joden door de bezetter niet billijken. Anders dan veel dorpsgenoten trekt Jan Wever echter ook de consequenties uit deze denkwijze.

In de zomer van 1943 is het onderduikadres van de joodse familie Meijer (4 pers.) bij Jacob Korsse niet langer vertrouwd. Jacob is tè loslippig geweest over ‘zijn joden’ en vrijwel iedereen in het dorp, incl. de NSB-ers, weten hoe ’t zit, of – beter gezegd – waar ze zitten.

Met Jan Wever behoeft niet lang gesproken te worden.

- “Ze kunnen bij ons terecht. Op zolder hebben we ruimte genoeg en ik maak daar wel ‘wat’ voor noodgevallen.” -

Of Jan vooraf voldoende met Jacoba heeft overlegd, valt te betwijfelen. Jacoba is in verwachting (van Harm) en al rap blijkt, dat de spanningen die het hebben van onderduikers in huis met zich meebrengt haar regelmatig tè veel wordt.

Het valt ook beslist niet mee.

De ‘joodse gasten’ op de zolder moeten zich overdag bijvoorbeeld erg rustig houden, zodat de klanten in de winkel ze niet horen.

Jacoba heeft daar moeite mee, getuige het verhaal dat ze tegen een klant, die haar een nieuwtje vertelt, zegt :”*Pas op heur. Nich te haard, want aans kinn’de jeud’n ons heur’n....*”

Pas als ’t s’avonds donker is kunnen de onderduikers hun warme maaltijd gaan gebruiken. Daarna kunnen ze eventueel nog even naar buiten voor een frisse neus. Een buurman, die weet van de Meijerfamilie bij Wever op zolder, houdt dan de wacht.

Moeilijk is ’t vooral om aan voldoende eten voor vier extra monden te komen. Er is op een plattelandsdorp als Onstwedde nog wel redelijk wat te koop, maar veel zaken zijn toch ‘op de bon’ d.w.z. dat je distributiebonnen moet hebben om te kunnen kopen. En die bonnen krijg je alleen als je je mèt *Ausweis* (= persoonsbewijs / paspoort) meldt op het distributiekantoor. Gelukkig zijn er in het dorp mensen, die banden hebben met het verzet. Uit de buit van de overvallen op distributiekantoren zorgen zij ervoor dat er regelmatig een voorraadje bonnen bij de Wevers binnenkomt.

Desondanks gaat Jan Wever wel ’s wat buiten z’n boekje. Zo weet iemand te vertellen, dat hij bij groenteboer Stoffer Greven regelmatig om aardappels voor z’n varkens vroeg. Wel wat vreemd natuurlijk in een tijd, waarin van alles en nog wat op de bon is en de varkens blij mochten zijn als ze aardappelschillen kregen. Of die keer dat hij 7 kilo vlees tegelijk kocht, **rundvlees** ook nog.... (joden eten geen varkensvlees).

Achteraf kunnen we vaststellen, dat ’t vooral de problemen met de voedselvoorziening zijn geweest, die de zaak hebben doen ploffen. Daarbij weet in een dorp iedereen natuurlijk vrij snel bijna alles van iedereen, ook de actieve NSB-leden. Misschien heeft Jan Wever daarbij iets te sterk vertrouwd op z’n vriendschap met één van die NSB-ers.

Naderhand wordt een fanatieke NSB-er / fietsenmaker uit Alteveer als de verrader aangewezen.

Hoe dan ook, in de nacht van 14 op 15 juni 1944 doet de Landwacht een inval bij Wever. In eerste instantie zijn ze op zoek naar

bewijzen van zwarthandel of distributiebonnen. Die bonnen vinden ze na een grondige speurtocht in een ....dikke Statenbijbel. Jan doet nog een poging het grote aantal te verklaren, maar de Landwachters weten genoeg. Bij zoveel bonnen moeten er ook onderduikers zijn ! Onverwachte geluiden op de zolder vertellen hun de rest.

Voordat Jan en de 4 leden van de Meijer-familie in de gereedstaande veewagen worden gedreven, mag Jan nog even naar de wc. Als hij daar zit, zegt z'n NSB-er/vriend zo luid dat 't Jan absoluut niet ontgaan kan zijn : *"Zol Jan nich wait'n, dat wie in ons geweer'n allint moar lözze flotters hebb'n ?"* (Zou Jan niet weten, dat wij in onze geweren alleen maar losse patronen hebben ? Die hebben nl. geen loden (kogel)kop, ze knallen alleen maar.) Jan kreeg dus in bedekte termen te horen, dat hij op dat moment zonder direct levensgevaar zou kunnen ontsnappen. Als hij dat zou willen, durven.

Jan Wever durft niet. Bang dat z'n vrouw en kinderen dan de dupe zullen worden.

Zo worden ze op transport gesteld. Naar de kampen, de beruchte kampen in het oosten.

Jan Wever komt in kamp Mauthausen terecht, in de buurt van het Oostenrijkse Linz, aan de Donau. Heel hard werken en weinig eten, dat is het regiem daar. 'Koolsoep' staat dagelijks op het menu. Er wordt zo'n erge honger geleden, dat er stiekem van dierenkadavers gegeten wordt. De Duitse bewakers moeten dat trouwens niet zien, want dat betekent ter plekke de kogel. 't Wordt heel duidelijk, hoe in Mauthausen 70.000 mensen hun levenseinde vonden.

Jan Wever overleeft. Althans...hij is nog in leven als de Russen kamp Mauthausen binnentrekken. De Russen zien geen heil in de verzameling menselijke wrakken, die ze daar aantreffen. Ze sturen ze te voet richting de westelijke geallieerden. "De Dodenloop", zo

noemt men deze tocht van een grote groep mensen, die niet meer konden en toch zo graag nog wilden.

Het Engelse Rode Kruis ontfermt zich over Jan Wever.

Hij weegt geen 80 pond meer. In het ziekenhuis in Groningen komt hij in een barak terecht. Hij heeft tbc en nog een serie andere ziekten. Jan is stervende en hij weet 't.

Hij wil erg graag z'n kinderen nog 's zien. Hoewel 't in eerste instantie als wijzer wordt beoordeeld dat dit niet gebeurt (de - erg jonge - kinderen zouden het schrikwekkende beeld van hun uitgemergelde vader nooit meer kwijtraken), mogen ze tenslotte toch één keer op bezoek. Van achter glas zien ze hun vader liggen. Volledig kapot.

Veertien dagen na z'n terugkeer, op 26 juni 1945, overlijdt Jan Wever. Hij mocht slechts 31 jaar worden.

Jan Wever

Joyce van Stel & Hillianne Wubs (2003)
Marijke Luring & Harmieke Wever (2004)
Marjan Kruize & Maaïke Oldenkamp (2004)

Wie niet wil leren van de geschiedenis,
is er toe veroordeeld om de geschiedenis
over te doen.

't LEVENSLIED ONTNOMEN

JAN LUKENS Azn.

Hij heeft gewoon een fijn karakter. Hij is erg aardig tegen iedereen en doet ook met veel plezier iets voor een ander. Echt iemand, die je best graag als broer of oom of buurman zou willen hebben. Maar hij heeft nog iets speciaals, daarin is hij gewoon steengoed. Hij kan namelijk fantastisch mooi **zingen**. Wanneer de mensen hem thuis, op z'n werk of in de kerk horen zingen, dan worden ze plotseling stil en luisteren. Ze luisteren naar het aparte, maar o zo mooie stemgeluid van Jan Lukens uit Tange.

Jan Lukens wordt geboren in 1921. Hij is de 3^e zoon in het gezin van Albert Lukens en Geessien Lutjeboer, dat uiteindelijk 15 kinderen zal gaan tellen.

Al op jonge leeftijd vindt hij vast werk op de sigarenfabriek "Albatros" (later 'Champ Clark') in Nieuwe Pekela. Hij heeft 't daar uitstekend naar zijn zin en een mooi lied klinkt regelmatig over de sigaren heen. Jans baas is zonder meer tevreden over hem.

Nog een reden tot zingen is, dat Jan een lieve verloofde heeft, waarmee hij zo snel mogelijk wil trouwen als de oorlog voorbij is. Jaja, Marie Sijpkens en Jan Lukens worden een paar, dat staat zo vast als een huis.

'Het naar je zin hebben', 'tevredenheid' en 'liefde' zijn woorden, die in een oorlogstijd niet veel waarde hebben voor de mensen die 't voor het zeggen hebben. 'Gehoorzamen aan de grillen van je bezetter!' Dat doet 't beter.

Dat merkt Jan Lukens ook, wanneer hij zich in 1943 dient te melden voor 'verplichte tewerkstelling' in Duitsland. 'Willen' is niet aan de orde, 't is gewoon 'moeten'! Basta!

Jan komt in Bremen terecht.

Gelukkig heeft hij daar dezelfde goede vriend als thuis: Jan Harkema, die in Tange tegenover de Lukens-familie woont. Samen kunnen ze het harde leven met heel weinig verdiensten beter aan dan elk alleen.

Jan Lukens blijkt niet alleen goed te zijn in het maken van sigaren. Hij is handig en praktisch ingesteld. Als de kleren kapot zijn, repareert Jan ze. De was doen? Geen probleem. Opgegroeid zijn in een groot gezin blijkt zo z'n voordelen te hebben.

Op een dag, als Jan met de was bezig is en een bekend christelijk lied staat te zingen, komt de groenteboer van het kampement toevallig voorbij. Hij luistert vol bewondering naar Jans gezang. Wanneer je nog zo kunt zingen middenin de verschrikkingen van de oorlog? Hij biedt Jan aan om z'n groenten in het vervolg maar via de achterdeur ('achterom') te komen halen. Hij kan dan mooi de

eindeloze rij van wachtenden omzeilen en weet daarbij zeker, dat hij z'n portie groenten in elk geval krijgt.

Ondanks deze voorkeursbehandeling bij de lokale groenteboer, ondanks z'n positieve instelling, - zelfs als blijkt dat de pakketten met goed voedsel die Marie en de familie regelmatig opsturen naar Bremen, onderschept worden en dus niet aankomen -, gaat 't met Jans gezondheid bergafwaarts. Hij krijgt TBC (= tuberculose, een ziekte die de organen aantast waardoor je weggwijnt).

Het is dan intussen 1945 geworden.

Een Poolse dokter moet zijn gezondheidstoestand beoordelen. Hij keurt Jan af : ongeschikt om het zware werk nog langer te doen. Hij mag naar huis !! Jan kan de dokter wel zoenen, maar die is helemaal tevreden met Jan z'n vulpen als dankbetuiging.....

Diezelfde avond nog (30 januari '45) kan Jan per trein richting Winschoten. Van een handvol collega's, die thuis een gezin zonder kostwinner hebben, krijgt Jan enveloppen met wat gespaard geld erin mee. Of hij die enveloppe bij de betrokken gezinnen wil afleveren ? Dat wil hij natuurlijk wel.

De treinreis is helaas van korte duur. Tè gevaarlijk : Engelse vliegtuigen schieten op alles wat rijdt. Dan maar verder met de 'benenwagen', lopen dus. De volgende nacht wordt een slapende Jan bestolen. Slechts 3 enveloppen zijn nog over. Als hij tenslotte in Winschoten arriveert ('t is dan al royaal in februari) brengt hij met de vrouw van één van de collega's de overgebleven enveloppen in de omgeving van Winschoten op de plaats van bestemming. Daarna krijgt hij de fiets van de vrouw mee om zo snel mogelijk naar Alteveer te komen, naar zijn Marie Sijpkens.

Marie's ouders schrikken hevig als ze plotseling de stem van Jan horen. Ze rennen echter naar buiten en sluiten hun aanstaande schoonzoon in de armen. Marie en de rest van de familie worden spoorlags op de hoogte gesteld van Jans terugkeer. De vreugde is groot !

Z'n zwakke gezondheid heeft intussen flink wat te verduren gehad. Jan is hoofdzakelijk thuis en komt niet veel onder de mensen. 't Is

dan ook niet zo verwonderlijk, dat helemaal vergeten wordt om officieel te melden dat hij terug is. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk, wanneer z'n zus Hillie enige tijd na Jans thuiskomst in ondertrouw gaat en op het gemeentehuis het advies krijgt een formulier in te vullen, zodat ook broer Jan bij het a.s. huwelijk aanwezig zal kunnen zijn.

Maar niet alleen op het gemeentehuis weten ze niet van Jans terugkeer. Op een zondagmorgen zit Jan tijdens de kerkdienst in Alteveer boven bij organist Muntinga. Bij het verlaten van de kerk houden de kerkgangers ineens de pas in. Vanaf de '*örgelbeune*' wordt een psalm gezongen. Helder, zuiver en vol emotie. Die stem.. die stem is toch van ..... Jan Lukens ? Maar Jan zit toch in Duitsland ? Of zou hij misschien....???

Die keer is de laatste keer geweest, dat Jan Lukens z'n zangkwaliteiten in de kerk heeft kunnen laten horen.

Op de dag van de bevrijding ligt Jan ziek in z'n zuurstoftentje buiten op het grasveld. Het aansterken wil maar niet lukken. Tot overmaat van ramp ontwikkelt zich vrijwel bij Lukens voor de deur een heftige strijd tussen geallieerde bevrijders (Polen) en een groep achtergebleven Duitsers. Jan wordt net op tijd door z'n familieleden weggehaald. Korte tijd later is z'n tentje doorzeefd met kogels.

Het betekent voor hem slechts een kort uitstel.

De 16^e augustus 1945 sterft hij aan de gevolgen van z'n tuberculose, slechts 24 jaar oud.

Jan Lukens rust op de Algemene Begraafplaats in Onstwedde.

Johannette de Bruin & Mariëlle van der Meulen (2004)

KAPOT VAN HELGOLAND

JOHANNES (Jogie) TIPKER

In de nacht van 29 op 30 september 1944 is 't weer eens raak. Een grote groep mannen (zgn. 'anti's') uit Onstwedde, Tange en Alteveer wordt van hun bed gelicht. Een overvalcommando van de Landwacht onder leiding van de beruchte SD-er Jan Alsema uit Stadskanaal is belast met de uitvoering. Ook enkele Onstwedder NSB-ers zijn krijgshaftig van de partij.

In de voorafgaande nachten zijn al in Nieuwe Pekela, Musselkanaal en Winschoten tientallen arrestaties verricht.

Onder de arrestanten bevinden zich de Onstwedders : Wiepko Boels, Roelf Brands, Geert Horlings, Engel Huisman, Harm Lutjeboer, Johannes Tipker, Bernard Wiersema en Jan Wolfs. Deze groep wordt later aangeduid als 'de Helgolanders'.

H. Meinders en J. Wilts, die ook deel uit maken van de gearresteerde groep, zijn ergens anders terechtgekomen.

In de bezettingstijd was er natuurlijk maar heel weinig voor nodig om opgepakt te worden, maar het waarom van al deze – toch vrij onverwachte – arrestaties is op z'n minst wat onduidelijk. Er zitten bij de groep weliswaar enkele (stille ?) leden van de ondergrondse, er is iemand bij met communistische ideeën en een (ex-) onderduiker, maar de rest heeft in wezen niet ècht iets bijzonders op z'n kerfstok. Behalve dan, dat ze allemaal 'anti-bezetter-gevoelens' hebben.⁽¹⁾ Maar zó zijn er velen !

De meest beluisterde verklaring luidt : verraad. Verraad door één of meer Onstwedder NSB-ers.

⁽¹⁾ *Misschien hebben ze die anti-gevoelens in een woedebui wel 's wat tè nadrukkelijk gedemonstreerd. Zoals bijv. Johannes. Tipker, die in Weende ruzie kreeg met een NSB-er en deze toen een fikse optater verkocht.*

Het heeft er alle schijn van, dat er ‘gewoon’ een nieuwe ‘lading’ arbeidskrachten nodig is geweest om in de Duitse ‘Heimat’ te redden wat er nog te redden was.

In eerste instantie wordt de groep arrestanten samengebracht in café Alvering in Alteveer. “Petten af, handen op de rug en met de gezichten naar de muur !”

“Als haringen in een ton”, - aldus Wubbe Nobbe, één van de gearresteerden - , “werden we vervolgens in een vrachtauto naar hotel Stokroos in Winschoten gebracht. Dat was de verzamelplek.”

Omdat het weer te slecht is, wordt in Delfzijl een tussenstop ingelast. Enkele dagen later vertrekt ’s avonds om een uur of tien een Duits schip uit de haven met bestemming het eiland Helgoland, de thuisbasis van vele onderzeeboten van de Duitse *Kriegsmarine*.

In de valse ochtendschemering wordt de kust bereikt. “Ik dacht, dat ik strobulten zag in de verte”, herinnert Nobbe zich. Als de

gevangenen met sloepen van boord worden gehaald en de kustlijn dichterbij komt, blijken die zgn. ‘strobulten’ in werkelijkheid de prachtige rode zandsteenrotsen van Helgoland te zijn, zo’n 50 m hoog.

De Onstwedders zullen niet echt veel oog gehad hebben voor deze toeristische bezienswaardigheid. De zorgen over het thuisfront en de eigen toekomst zijn t  overheersend.

Johannes Tipker (‘Jogie Tipker’ in de Onstwedder volksmond) van de Dorpsstraat N  66 bijvoorbeeld zit erg in over z’n vrouw, Diene (Brakke). Ze is hoogzwanger en over een paar weken uitgeteld. Zijn ouders en haar ouders wonen weliswaar beiden in Onstwedde en zullen vast en zeker de helpende handen uit de mouwen steken, maar toch.

Tot zijn stomme verbazing heeft Johannes z’n moeder (G. Tipker-Braam) en z’n zus Jannie in Delfzijl gezien, heel kort, bij het afmarcheren naar de boot. Ondanks het spreekverbod in het gelid, heeft hij z’n zus nog snel kunnen toesissen : *”Groet ’n aan mien vraauw ! Groet ’n aan mien vraauw !”* Wat Jogie zich toen absoluut niet gerealiseerd heeft : moeder en zus hebben de tocht naar Delfzijl helemaal op de fiets gemaakt. Een moeizame tocht in oktober, maar in die tijd bovendien een zeer gewaagde onderneming.

Met z’n makkers komt Jogie in een kamp terecht, een *‘Arbeitslager’*. Er staat een reeks houten barakken, waarin – volgens Wubbe Nobbe – wel 500 personen gehuisvest waren.

De groep Onstwedders komt met z’n allen op één kamer terecht, samen met een tweetal Oude-Pekelders. Een kachel verwarmt het kille vertrek. Dat is meer dan noodzakelijk ontdekken de mannen al snel, want aan dekens is vaak een schreeuwend gebrek.

Het toilet is buiten. Nobbe : *“Ain koele mit ’n poale d’r over”*, een zgn. latrine.

Het duurt niet lang of de groep kan vaststellen dat ze inderdaad voor het werken naar Helgoland zijn gehaald. De werkdagen zijn lang en vooral zwaar : ze beginnen ’s morgens om 06.00 uur en eindigen

pas 's avonds als de duisternis invalt. Om 21.30 u. gaat het licht op de kamers uit.

Het grootste deel van de groep wordt ingezet als 'bunkerbouwer' op en in de rode rotsen. De zgn. '*Atlantikwall*' (= Hitlers kustverdedigingslinie) is eind 1944 nog niet helemaal klaar.

Het dagelijkse voedselrantsoen past erg slecht bij het zware werk. Twee plakjes brood, een klein stukje boter en 's avonds – aldus Nobbe – "*ain slaiivol boeskoolsoep*". Jogie Tipker heeft vaak zoveel honger, dat hij "...het brood uit de konijnenhokken wel wil stelen en opvreten....." En dat zegt wat voor iemand die slager van beroep is geweest !

Dat het merendeel van de groep deze periode van ontbering toch heeft doorstaan, is voor een niet gering deel te danken aan de regelmatig door de families toegestuurde voedselpakketten. Deze pakketten zijn vrijwel alle op de plaats van bestemming aangekomen: een unicum in deze fase van de oorlogstijd. De Onstwedder afzenders maken daarbij gebruik van de diensten van ene Okko Frikken uit Vlagtwedde, die op de een of andere manier in staat is om pakketten vanaf de andere (Duitse) kant van de grens te versturen, waarbij de kans dat ze daadwerkelijk aankomen aanmerkelijk groter is. Dezelfde soort hulp biedt Theo Tipker, - een broer van Jogie -, die verplicht tewerkgesteld is bij de *Arbeitseinsatz* in de Duitse stad Leer.

Veel hebben de Onstwedders dwangarbeiders te danken aan 'hun eigen' Harm Lutjeboer.

Harm is schoenmaker van z'n vak; een hele goeie ! Als hij een paar prachtige laarzen voor de *Lagerführer* (de baas van de bewakingsgroep en van het kamp) maakt, kan hij bij deze geen kwaad meer doen. Lutjeboer wordt chef van de kampshoemakerij en mag Horlings, Huisman en Wolfs tot zijn personeel benoemen. 't Voelt een stuk beter in de verwarmde schoenmakerij dan in de ijzige kou op de rotsen. Bovendien kan het viertal op de kachel in een afgedankt 10-liters stroopblik een lekker potje koken van hetgeen van thuis via de voedselpakketten binnenkomt.

Na zo'n 6 maanden wordt de groep, behalve Huisman en Lutjeboer, overgeplaatst naar de vaste wal. Op 26 april 1945 (Onstwedde is dan al 14 dagen bevrijd !) komen ze aan in een kamp in Stade, tussen Cuxhaven en Hamburg. Werken hoeven ze daar niet meer. De Duitsers zijn op van de zenuwen, vanwege de onstuitbare opmars van de Geallieerden, zowel vanuit het oosten als uit het westen. Er wordt zelfs één van de eigen vliegtuigen in brand gestoken !

Jogie Tipker en Wubbe Nobbe hebben 't na enkele dagen wel gezien. De appels stellen niet veel meer voor en het zenuwachtige gedoe van de Duitsers wordt van een zorgwekkend karakter. *"Wie goan vôt !"* zegt Jogie tegen de maat met wie hij het meeste optrekt, Wubbe Nobbe. Midden op de dag vertrekken ze. Het eerste gedeelte gaat kruipend : door de slootswallen om ongezien de grote weg te bereiken.

Wubbe Nobbe herinnert zich de reis als *"Loop'n, loop'n en nog ais loop'n !"*

Wanneer ze op zeker moment een brug naderen met een Duitse wachtpost wil Nobbe terug, maar Tipker zegt – alsof 't niets uitmaakt – *"Deurloop'n !"*

't Gaat die keer, - wonder boven wonder -, goed. Maar volgens Wubbe Nobbe is Tipker in deze periode haast onherkenbaar. De vriendelijke en opgeruimde Jogie is een onverschillige, soms norske figuur geworden. Hij ligt bijvoorbeeld, ondanks waarschuwingen, te roken in een schuur vol stro waarin ze de nacht doorbrengen. Bij bomalarm laat hij zich niet wakker maken.

Achteraf moeten we vaststellen, dat Tipker in die tijd waarschijnlijk al ziek is geweest. En waarschijnlijk heeft hij gevoeld, geweten misschien, dat 't niet goed zou komen. Vandaar ook dat hij, zo vertelt Wubbe Nobbe, in weerwil van alle onverschilligheid die hij ten toon spreidt, erg inzit over zijn gezin.

Het gezinnetje Tipker in 1943 : Jogie, (luttje)Geert en Diene

Op zoek naar onderdak voor de nacht stuiten ze in een boerenschuur op Wiepko Boels en Jan Wolfs, die eveneens hun biezen hebben gepakt. Terwijl ze liggen te slapen in het stro, wordt het viertal bevrijd door een groep Engelse soldaten. In het nabijgelegen Cuxhaven komen ze wat op verhaal en krijgen ze voor het eerst in tijden weer een echt complete warme maaltijd. Nobbe : *“Sjonge, wat smuik dat lekker !”*

Een Engelse jeep brengt ze naar Winschoten, waar een auto van het Rode Kruis ze overneemt voor het laatste stukje naar Onstwedde, naar huis.

Het is 10 mei 1945. Het is in Onstwedde *“zwaart van 't volk”*. Kennelijk is de bevolking ingeseind, dat een deel van ‘de Helgo-landers’ in aantocht is.

De vier ‘verloren zonen / vaders’ zijn zichtbaar sterk vermagerd. De blote voeten in de schoenen doen armzalig aan, maar ze hebben ’t gered. Tot zover in elk geval.

Jogie Tipker ziet voor het eerst z'n tweede zoon : Derk, genoemd naar opa Brakke ('Derk Lapke'). Moeder heeft het kind inmiddels al laten dopen, omdat er op een spoedige terugkeer van vader geen enkel zicht was. De tranen van moeder bij het doopvont zullen vele gemeenteleden nooit vergeten zijn.

De laatste groep 'Helgolanders' keert pas op 2 juni terug, met hulp van de Canadezen. Ze zien er niet uit. "De vlooiën en de luizen dreven in een laag in de wasbak, nadat Geert zich gewassen had", zo weet een lid van de Horlings-familie nog te vertellen. De Gemeente laat zich van z'n beste kant zien en verstrekt de teruggekeerden kleding en voedsel.

Het feest van de bevrijding wordt in kleine, eigen kring gevierd. Hun beleving van weer vrij zijn (en thuis !) is waarschijnlijk ook een andere dan van de mensen, die – in zekere zin – gewoon het einde van de oorlog konden afwachten.

Jarenlang heeft de groep 'Helgolanders' daarna gezamenlijk een soort van jaarlijkse reünie-feestavond georganiseerd. Om nog 's blij te zijn als ex-lotgenoten onder elkaar, maar ook om zich te blijven herinneren, om een waarschuwende vinger op te heffen naar komende generaties.

Al heel snel is de groep niet meer compleet.

Johannes / Jogie Tipker komt de gevolgen van alle doorstane ellende, na zeven maanden Helgoland, niet te boven.

Hij blijkt via z'n TBC zogenaande. 'natte pleuritis' te hebben gekregen.

Op 19 februari 1946 overlijdt hij aan hersenvliesontsteking in het Academisch Ziekenhuis in Groningen.

Geert Tipker – Haarlem (1995)

o.a. op basis van het ooggetuigeverslag van Wubbe Nobbe

Opmerking : Geert Tipker en z'n broer Derk hebben bij de 4 mei-herdenking in 1997 samen het naambord onthuld, waarop de namen van alle Onstwedder oorlogsslachtoffers staan.

“DEI VAN 'T JEUD'NHOES...”

**SAMUEL SIMON MEIJER
JACOB MEIJER
SCHOONTJE MEIJER
SALOMON MEIJER
CAROLINA JACOBSON
SIMON MEIJER
MOZES MEIJER**

De meester van één van de klassen van de Gereformeerde school houdt plotsklaps z'n mond. Hij wijst naar buiten.....

De nok van het dak van het tegenover de school liggende 'Jeud'n-hoes' (hoek Dorpsstraat / Karskenslaan) staat in brand. De felle oostenwind creëert een onstuitbare vonkenregen, die vernietigend z'n werk doet. Een grote hap wordt die aprildag in 1942 uit de Dorpsstraat weggevreten en de Karskenslaan wordt bijna geheel een prooi van de vlammen. De 'jeud'n' hebben geen 'hoes' meer...

Al enkele generaties lang zijn ze veehandelaren, met slagerij als nevenactiviteit, de Meijers. Eerst in Oude-Pekela, maar sinds 1862 ook in Onstwedde. “Ouwe” Simon Meijer en z'n vrouw hebben immers liefst 9 zoons op de wereld gezet en dan moet je op een bepaald moment je werkgebied wat uitbreiden. Op alle vee- en paardenmarkten in de regio kun je ze daarom vinden, de Meijers.

't Was in het begin wel een beetje wennen daar in Onstwedde. Neen, 't is geen beroerd volk, hoor. Zeker niet. In wezen zijn de mensen zelfs erg vriendelijk en behulpzaam. Maar 't doet wel een beetje vreemd aan, als je bijv. ergens aanklopt en er wordt vanuit de kamer geroepen : *”Kom d'r moar in as't gain jeude bist.....”* Je ziet trouwens, dat ze zich een beetje schamen voor hun woorden wanneer je dan als 'jeude', als jood, de kamer instapt.

In een restant van het afgebrande 'Jeud'nhoes' (een verlengd stookhok is 't eigenlijk) wonen de drie vrijgezelle broers Meijer: **Samuel Simon** (*1858), **Jakob** (* 1865), **Abraham** (* 1876), samen met hun al even vrijgezelle zuster **Schoontje** (* 1874). Even verderop in de Dorpsstraat, op N° 38, woont de jongste zoon van 'ouwe Simon' : **Salomon Meijer** (* 1879). Hij is sinds 1908 getrouwd met **Carolina Jacobson** (* 1880), een statige vrouw uit Bourtange en ze hebben samen 3 kinderen : **Saartje** (* 1909), **Simon** (* 1910) en **Mozes** (* 1912).

Het ging ze goed daar met z'n negenen, die Meijers. De veehandel floreerde en de Gemeente Onstwedde was heel positief van instelling, bijvoorbeeld als zij vonden dat een marktdatum eigenlijk verzet zou moeten worden in verband met een joodse feestdag. En niet voor niets kwam Salomon Meijer in de lijsten voor de jaarlijkse belasting van de joodse Synagoge in Stadskanaal van 1932 - 1937 voor bij de acht hoogstaangeslagenen, d.w.z. hij hoorde bij de rijksten.

Ach, natuurlijk was er wel 's wat. Je slachtte wel 's een kalfje, waarbij de wettelijk vereiste accijns en zo niet betaald was..... een noodslachting, zeg maar. En dan werd je wel 's gesnapt. Tja, en dan moest je daarvoor bloeden. Dat deed je naam als koopman vanzelfsprekend geen goed. Jammer maar helaas.

En ach, natuurlijk werd er wel 's wat extra positiefs teruggedaan. De Meijers trokken bijvoorbeeld vrij veel op met de familie Menkel uit de Luringstraat, sinds die daar in 1935 waren komen wonen. Gezellige maar straatarme geloofsgenoten waren dat, die alleen het vege lijf hadden kunnen redden bij hun vlucht uit het Duitse Leer. 's Vrijdagsavonds, aan de vooravond van de sabbath, kwamen ze vaak bij elkaar op visite. Als zij bij de Menkels waren, stopte Salomon bij het weggaan regelmatig een rijksdaalder onder het tafelkleed.

In april 1941 begint de ellende. De joden moeten als eersten (2 jaar eerder dan 'de andere Nederlanders' !) hun radio inleveren. In het

najaar van '41 krijgen joden vrijwel een reisverbod en ze mogen bijv. ook geen veemarkten meer bezoeken. Zo kunnen de Meijers en vele van hun geloofs- / beroepsgenoten nauwelijks nog een belegde boterham verdienen. De verplichting tot het dragen van een joden- of davidster in mei '42, accentueert de aparte status van de joodse bevolkingsgroep nog 's extra. Het is het begin van de 'Entjudung' (= jodenvrij maken) van Nederland.

Op 13 juli 1942 moeten alle joodse mannen in de Gemeente zich laten keuren om naar "...werkverruimingsprojekten..." in Duitsland gestuurd te kunnen worden. Dokter Enklaar, huisarts in Onstwedde, schrijft in een brief, dat de 63-jarige Salomon Meijer "...lichamelijk niet in staat is om aan de keuringsoproep te voldoen..." Begin augustus komt het bevel om zich per de 19^e van die maand in Westerbork te melden voor 'tewerkstelling'.

Er is tot dan toe nog steeds enig optimisme bij een groot deel van de joodse bevolkingsgroep geweest. "t Zal allemaal wel wat meevallen." "Nou, en dan moeten we werken in een werkkamp. Nou en?" "Al die negatieve verhalen over de Duitse kampen? Dat is gewoon een stukje Engelse propaganda." Het optimisme verdampt. De groep die (zeer) boze opzet achter de steeds verdergaande maatregelen vermoedt, krijgt nu – toch vrij plotseling – de overhand. Er gaat angst heersen onder de joden!

Huisarts Enklaar beschrijft in een verklaring hoe Mozes Meijer er aan toe is. Hij heeft "...sterke motorische onrust, ontoegankelijkheid voor raadgevingen, voedselweigeringen, last van huilbuien, slapeloosheid..." Hij heeft woeste perioden, waarin hij huisraad stuk slaat. Als je hem aanraakt, weert hij je heftig af. Hij ligt op z'n bed en staart naar de muur.

Het gezin van Salomon Meijer heeft intussen pogingen in het werk gesteld om een onderduikadres te vinden. Dat gelukt vrij snel : bij Jakob Korsse vinden ze met z'n vieren onderdak (zie blz. 24). Alsof de ellendige situatie, waarin ze in die augustusmaand zijn

terechtgekomen, nog niet beroerd genoeg is ! Op de 1e dag van september 1942 komt er bericht, dat dochter Saartje – die al in 1934 naar Apeldoorn was verhuisd – daar op 31 augustus is overleden. Of ze de begrafenis hebben durven bijwonen ???

Schoontje en Samuel en Jacob hebben geen onderduikadres kunnen of willen vinden. Ze zijn, - als gezegd -, in één van de overblijfselen van het oude ‘*Jeud’nhoes*’ blijven wonen.

Zo komt ‘t, dat we in een rapport van de Marechaussee van Stadskanaal kunnen lezen over de aanhouding van : Schoontje (68), Samuel (84) en Jacob (77) Meijer in de nacht van 8 op 9 maart 1943. De avond ervoor trof iemand uit het dorp ze in hun stookhokwoning nog samen aan, met z’n drieën zachtjes huilend....

Via Groningen en Westerbork worden ze afgevoerd.

Schoontje’s einde komt al elf dagen later in de gaskamers van Sobibor. Beide broers volgen haar vier weken later in hetzelfde kamp in dezelfde moorddadige dood.

Abraham Meijer (66) is tijdig elders geweest, want van hem staat in het arrestatierapport slechts genoteerd : ”...*Vertrokken, zonder achterlating van adres....*”

Ja, zo mededeelzaam richting ‘de wet’ is ‘*Oll’Oabram*’ al lang niet meer. Tot z’n eigen geluk. Hij brengt de oorlogsjaren zonder problemen door op de Barlage : veilig ondergedoken bij Job Veldhuis. Abraham overlijdt ná de oorlog op 18 december 1947 in de Stad.

De veilige haven bij Jakob Korsse blijkt medio 1943 niet meer zo veilig. Als ze in het dorp al praten over “*de jeud’n van Kozze*” wordt het hoog tijd om te verkassen.

Op de zolder van Jan (“*Lappie*”) Wever aan de Luringstraat wordt een nieuwe onderduikplek gevonden.

Totdat ook daar ..... Ook loslippigheid ? Verraad ? We weten het niet, althans niet zeker.

Van 14 op 15 juni 1944, zoals altijd middenin de nacht, worden de Meijers samen met hun gastheer, Jan Wever, gearresteerd door de

Landwacht. Moeder Carolina “traptten ze daarbij zo’n beetje van de trap af”, volgens een ooggetuige. “Het arme mens beplaste zich van angst. Jan Wever z’n vrouw wilde haar nog schone kleren laten aantrekken, maar dat mocht niet. Ze werden in een vieze varkenswagen gegooid en meegenomen.”

De persoonsbewijzen van Salomon, Carolina en Simon bleven achter in huize Wever. Ze hadden ze niet meer nodig .....

Aan het leven van Salomon Meijer en z’n vrouw wordt op 6 september 1944 in het beruchte kamp Auschwitz een einde gemaakt. Mozes en Simon vinden de dood “...ergens in Oost-Europa...”, onder omstandigheden die helaas bekend mogen worden geacht.

Klaas Meijer

GEEN ONDERDUIKADRES

**KARL MENKEL
HERBERT MENKEL
CAROLINA VAN DEN BERG**

Petroleumventer Haan in de Luringstraat krijgt in 1936 nieuwe burenen.

Dat gebeurt in het Onstwedde van de jaren '30 niet zo vaak. Onstwedders zijn honkvaste mensen : *“d'Oll toor'n mout ja in 't zicht bliev'n, hè.....”* Daardoor komt er ook niet vaak woonruimte beschikbaar voor mensen van elders. Sociale (huur)woningbouw bestaat nog vrijwel niet. De luttele vier woningen die Onstwedde in de '30-er jaren in die sector rijk is, staan aan de Luringstraat. Ze staan er trouwens nog altijd : de nummers 25 t/m 31.

Eén van die woningen – nummer 25 – is leeg komen te staan. De joodse familie Menkel, die dan vanuit Nieuwe Pekela naar Onstwedde verhuist, heeft in die zin erg veel geluk gehad zou je kunnen zeggen.

Ze zijn met z'n vieren : vader Karl Menkel, moeder Carolina Menkel – Van de Berg, zoon Herbert en dochter Margot.

Eigenlijk stammen de Menkels uit Duitsland, zoals uit hun voornamen al enigszins is op te maken. Vrij kort nadat Adolf Hitler in 1933 in Duitsland de macht heeft veroverd, pakken ze echter hun biezen. De jodenhaat die de Duitsers systematisch wordt bijgebracht, doet niet veel goeds vermoeden voor de toekomst. Ook niet in de Emsland-regio.

In Pekela, in het nabije Nederland, woont een familielid en die heeft toegezegd, dat ze daar voorlopig onderdak kunnen krijgen. Daarna maar 's verder zien.

In Onstwedde heeft men de indruk, dat de nieuwkomers 'wat hoger op de maatschappelijke ladder' hadden gestaan dan de doorsnee-

Onstwedder. Niet dat de Menkels zich ergens op laten voorstaan of zo. Daarvoor is ook geen enkele reden, want vader Karl die als ‘koopman’ te boek staat, is werkeloos zoals zovelen. Hij krijgt tenslotte een baan in de werkverschaffing in – wat vanwege de zwaarte van het werk en de barre omstandigheden werd genoemd – ‘de hel van Jipsinghuizen’. En dat is waarachtig niet iets om je op te beroemen ! ⁽¹⁾

Haan-dochter Elly is best wel verguld met de komst van de nieuwe burens. De 15-jarige Margot is vrijwel een leeftijdgenoot van Elly en ’t klikt al snel tussen die twee. Ze worden vriendinnen.

Alleen haar voornaam ???

Het nieuwe buurmeisje, dat zich overigens heel aardig in ’t Nederlands weet te redden, spreekt haar voornaam uit als “Mar – god”.

“Dat kun je in Onstwedde niet maken !”, is de mening van de buurtgenoten.

Margot blijkt er niet veel problemen mee te hebben, dat haar voornaam wat wordt aangepast en als “Marga Menkel” wordt ze opgenomen in de kring van Onstwedder pubermeiden. Zo gaat ze bijvoorbeeld samen met verschillende leeftijdgenoten op naailes bij Wija Draadje aan de Havenstraat. Kunnen naaien is immers een ‘must’ voor elke huismoeder-in-de-dop !

In de rustige Onstwedder dorpsfeer is Margot /Marga haast geneigd alle dreiging, die ze richting de joodse bevolkingsgroep heeft meegemaakt, te vergeten. ’t Wordt zoiets als een boze droom. Eén die voorbijging.

⁽¹⁾ De familienaam Menkel was in het Ems-/Münsterland verbonden met textielfabricage en -handel. Karl Menkel was in Leer dan ook de trotse eigenaar van een grote confectiezaak. Vrijwel direct na Hitlers benoeming tot Rijkskanselier (30-01-1933) werd de winkel echter geplunderd en totaal vernield. In de nacht van Hitlers 44^e verjaardag (20-04-’33) vluchtten de Menkels naar Nederland.

Ze hadden bijna niets meer .....

Vader Karl heeft ’t met de armoedige situatie waarin ze verzeild waren lange tijd heel erg moeilijk gehad.

Wanneer een oom en tante van Elly, die een hotel drijven in de Noordduitse stad Bremen, in Onstwedde op bezoek komen, wordt Marga echter opnieuw met de realiteit van de Jodenhaat geconfronteerd. Oom en tante hebben ter onderstreping van hun status en om niet Elly ervan te overtuigen dat ze ook voor haar een leuke baan in hun hotel hebben, één van de dienstmeisjes uit het hotel meegenomen. Als deze Anneliese Marga ziet lopen, vraagt ze Elly Haan : "Ist die da eine Jüdin ?" Daarbij produceren haar mond en haar ogen de meest verachtelijke trek die ze in voorraad heeft. De Hitler-indoctrinatie heeft z'n werk in Duitsland goed gedaan. Marga staat weer met beide benen op de keiharde grond.

v.l.n.r. : Karl Menkel, Liny Menkel-v.d.Berg, Herbert en Marga

Als ook Nederland in de Tweede Wereldoorlog wordt betrokken, is de familie Haan inmiddels verhuisd naar de Dorpsstraat 85. Elly's contacten met de Menkels in de Luringstraat worden minder frequent. Moeder Haan is in januari 1940 gestorven en Elly krijgt, als oudste, de zorg voor het gezin opgedragen. Daarbij heeft ze

stevige verkering met Eltje ('*Pluuster*') Lutjeboer. Eltje, die in de meidagen van 1940 als militair heeft meegevochten bij de verdediging van het gebied rondom Den Haag en na een korte krijgsgevangenschap weer thuisgekomen is.

Margot blijft echter Elly's vriendin. Margot, die zich tot een knappe en zelfbewuste meid heeft ontwikkeld, leeft niet in angst nu de Duitsers 't ook in Nederland voor 't zeggen hebben. Zelfs van de invoering van de felle anti-joden-maatregelen (Jodenster, allerlei ge- & verbodsbepalingen), wordt ze – ogenschijnlijk ? – niet ècht nerveus.

Heel anders gaat 't met broer Herbert. Hij wordt gaandeweg steeds meer een zenuwpees. Dat verergert nog wanneer meerdere pogingen van vader Menkel en van hemzelf om een onderduikadres te vinden, vastlopen. Ook de verwijzing door een kennis naar de immens grote Nederlands-Hervormde pastorie-boerderij ("*Doar kint ze ja gemakk'lijk aalle jeud'n oet hail Onstwedde verstopp'n !!*") levert niets op.

't Begint er somber uit te zien.

Een tijdgenoot brengt jaren later, - enigszins beschaamd - , z'n mening onder woorden : "Ik denk, dat als de Menkels veel geld hadden gehad, er vast en zeker wel een plekje voor ze geweest was in de Onstwedder contreien....."⁽¹⁾

Herbert kan er niet meer tegen en doet in arren moede Elly Haan een huwelijksaanzoek. 't Schijnt immers dat je als jood, die getrouwd is met een Arische, buiten de transporten kunt blijven. De verwachte afwijzing versterkt z'n angstsyndroom.

⁽¹⁾ Voor we een hard oordeel gaan vellen : bijv. op blz. 330/331 van deel 6 van Dr. L.de Jong's "Het Koninkrijk der Nederlanden in de 2^e Wereldoorlog" kunnen we concluderen, dat de opstelling 'Hulp tegen betaling' – hoe verwerpelijk we dat ook mogen vinden – niet aan Onstwedders was voorbehouden.

In de nacht van 13 november 1942 (= de verjaardag van moeder Menkel !) worden de vier Menkels in alle stilte van hun bed gelicht en op transport gesteld naar Westerbork. 't Heeft er alle schijn van dat een fanatieke NSB-er z'n Duitse superieuren heeft willen bewijzen dat hij z'n 'zwarthemd' meer dan waard was.

Margot herinnert zich later hoe haar vader in de wegvoering berustte : de revolver die hij in z'n bezit had, wordt bij het verlaten van de woning stilletjes, bijna achteloos, in het vuilnisvat gegooid.

Op de appèllijst van 31 december 1942 van Kamp Westerbork komen alleen moeder Menkel, Herbert en Margot voor. Of vader Karl vanwege z'n taak bij de Ordedienst (OD) niet op de lijst hoefde, of dat hij al met een eerder transport is 'doorgevoerd' naar de 'echte' kampen is tot dusverre onopgehelderd gebleven.

Herbert schrijft vanuit Westerbork o.a. naar de burens in Onstwedde (de fam. Siebering) om te vertellen hoe 't met hen gaat. Hij krijgt geen bericht terug. Later blijkt, dat de Sieberings bang waren met post uit Westerbork de aandacht op zich te vestigen. Ze hadden toentertijd tijdelijk een joodse onderduiker in huis : *chazzan* (= de voorzanger / -ganger in de synagoge) Abraham Levie uit Stadskanaal

Vanuit Onstwedde is het de fam. Hageman, die al vrij snel na het gedwongen vertrek pakjes stuurt naar de Menkels. Er moet toch wát gedaan worden ! Dat ze slechts betrekkelijk kort in het dorp gewoond hebben, maakt voor hen geen verschil. Ook namens de leerlingen van de Chr.U.L.O.-school, toen nog gevestigd in het schoolgebouw aan de Luringstraat tegenover de Menkel-woning, gaat een pakket naar Westerbork.

Het leed in Westerbork zal erdoor verzacht zijn, maar het èchte leed moest nog komen .....

- Vader Karl Menkel is volgens een lijst van dr. H. Hamburger uit Groningen op 30 oktober 1944 vergast in het vernietigingskamp van Auschwitz. Hij (58) heeft z'n vrouw en dochter dus mogelijk toch

nog teruggezien. Maar of een weerzien op zo'n plek hem ook maar enige vreugde heeft kunnen verschaffen?

- Carolina Menkel – van de Berg, de onopvallende huismoeder van het gezin, wordt ook op diezelfde 30^e oktober 1944 vergast in het vernietigingskamp van Auschwitz. Ze werd 53 jaar.

- Herbert Menkel, de wat stille en – terecht – angstige zoon houdt 't in het concentratiekamp van Friedland lang uit. In het zicht van de bevrijding sterft hij echter toch. Door uitputting, op 31 januari 1945, slechts 24 jaar oud.

- En Marga ? Marga Menkel, de jonge vrouw met de zonnige kijk op het leven ? Zij komt, evenals haar ouders, via het concentratiekamp Theresienstadt in Auschwitz terecht. Haar lot als jodin staat vast.

Maar .....

Margot / Marga overleeft !

Vanuit Auschwitz gaat ze naar Dresden en als de Duitsers vluchten voor de Russen komt ze opnieuw in Theresienstadt. Marga overleeft wonder boven wonder de kampen, die niet of nauwelijks te overleven zijn ! Vraag alleen niet hoe.

Haar knappe verschijning valt kennelijk zelfs in kampkledij op en ze wordt 'uitverkoren' om – laten we zeggen – in de kampzorg te werken.

Marga klopt na de bevrijding in 1945 aan bij de vroegere burens, de familie Siebering. Waar moest ze ook heen ?

Elly Haan ontmoet een grondig andere Marga dan de Marga die ze van 3 jaar eerder kende. Alle spontaniteit is verdwenen. Het maakt haar allemaal niet zo veel meer uit. Mogelijk is zo ook het onverwachte huwelijk te verklaren, dat ze korte tijd later sluit met een broer van haar vroegere vriend. Hij is meubel- & kachelkoopman in Stadskanaal (Meubelmagazijn "Holland", tegenover het Hoofdstation), Jacques Opdenberg.

Ook hij is van joodse komaf en heeft net als Margot de overige leden van z'n familie verloren. Zo zijn Margot en hij de enigen van de 140 op transport gestelde joden die in de Gemeente Onstwedde terugkeren. Een huwelijk van trieste lotgenoten.

Korte tijd later verhuizen ze naar Rotterdam, waar hij chef wordt in de Bijenkorf en Margot een tweeling ter wereld brengt.

Hoewel de oude vriendinnen Elly (Lutjeboer – Haan) en Marga (Opdenberg – Menkel) tot de jaren '90 met elkaar in contact blijven, is het puur toeval dat Elly omstreeks het jaar 2000 een ontmoeting heeft met één van de tweeling.

Die is op zoek naar de plek in Onstwedde waar haar moeder een klein aantal onbezorgde jaren doorbracht. “Het gaat met moeder de laatste jaren niet zo goed .....

Klaas Meijer

N.B. De plannen voor het gedenkteken op de Brink waren nog in de ontwerpfase, toen ik Margot Opdenberg – Menkel aan het eind van de zomer 1987, op het terras achter het huis van haar oude vriendin Elly Lutjeboer – Haan ontmoette. Ze vond 't geweldig fijn dat de Onstwedders,- al was het dan zo vele jaren na de oorlog -, een herdenkingsmonument wilden laten maken. De plannen voor een Hebreeuwse tekst op het voetstuk, speciaal ter nagedachtenis aan de joodse slachtoffers, maakten haar zelfs emotioneel. Ze bood spontaan aan om op de 4^e mei '88 ook een krans te komen leggen. Ik had sterk de indruk, dat ze hoopte dat dat haar in het verwerkingsproces van al hetgeen haar in de oorlogsjaren was overkomen, zou kunnen helpen. De traumatische ervaringen van toen waren namelijk duidelijk merkbaar nog niet verwerkt, hoewel ze vreselijk d'r best deed om in het gesprek ontspannen over te komen. De avond van de 3^e mei belde ze op. Ze kwam niet. Ze kon 't niet. Elly Lutjeboer – Haan legde namens Marga de krans.

DE ENGELSE VLIEGERS VAN SMEERLING

DAVID ALISTAIR SPARROW, piloot
VICTOR GORDON BROWN, navigator

Om ca. 00.45 uur in de nacht van maandag 19 / 20 april 1943 tillen de twee brullende Rolls Royce Merlin 21-motoren het startende Mosquito DZ 755 – Nightflyer II verkenningsvliegtuig van de Engelse Royal Air Force (RAF) vrijwel moeiteloos van de grond. De bemanning, de luitenants David A. Sparrow (21) als piloot en Victor G. Brown (22) als navigator, laat z'n thuisbasis op het vliegveld Wittering in het graafschap Kent, snel achter zich. Koers : oost. Doel : het gebied Bremen / Hamburg.

Ze zijn erg content over hun ‘kist’, de twee Britse ‘luchtmacht-jonkies’ van het 151th squadron. De Mosquito is een uitstekend produkt van eigen bodem, al is de romp dan ook grotendeels van ceder-multiplex en balsahout. Er is geen bewapening aan boord, maar daartegenover staat dat de Mosquito al twee jaar het allersnelste operationele vliegtuig ter wereld is. De vijandelijke jager die hèn te pakken wil krijgen moet wel deksels handig zijn. - *“Come on Vic ! Guide me the way to Bremen, so the Jerries can have their portion of trouble.”*

David (“Dicky”) en Victor gebruiken hun Mosquito als ‘ranger’ : onder bescherming van de nacht zwerven boven vijandelijk gebied en kijken / verkennen of de vijandelijke infrastructuur binnenkort met een mitrailleur aanval of een bombardement nog verder in de war kan worden gebracht. Treinen zijn daarbij een geliefd doelwit. De stemming aan boord is opperbest. Het tweetal is al eerder op die maandag samen ‘op stap’ geweest : ook een ‘ranger’-vlucht, van 15.00 tot 17.20 u. Helaas hebben ze toen vanwege de slechte weersomstandigheden bij de Nederlandse kust al vroegtijdig rechtsomkeert moeten maken. Maar ze zullen vannacht laten zien wat ze met z’n tweeën waard zijn !

De missie van deze nacht gaat perfect. Ze hebben al enkele keren convooien dreunende bommenwerpers gezien, die op de terugreis zijn naar hun bases in Engeland, nadat ze hun dood en vernietiging zaaïende bommenlast o.a. op / rond Bremen hebben gedropped.⁽¹⁾

David en Victor passeren probleemloos de Nederlands-Duitse grens. De hoogte waarop zij met hun onbewapende toestel vliegen + de duisternis van de nacht, bieden een relatieve zekerheid dat ze buiten eventuele gevechten zullen blijven.

⁽¹⁾ Bijv. op blz. 101 van in het in 2004 verschenen oorlogsverhaal ‘TANJA’ van Bert Uil wordt duidelijk wat het resultaat van de onophoudelijke nachtelijke bombardementen op Bremen was.

Als Rieko Veen (= Tanja’s latere echtgenoot) uit Oude Pekela, in de oorlogsjaren verplicht tewerkgesteld in Bremen, eind 1942 enkele dagen verlof heeft, wordt hem gevraagd : “En mijnheer Veen, hoe is het in Bremen ?” Rieko antwoordt : “Als het zo doorgaat, blijft er niets van Bremen over mijnheer .....!”

Dat oorlogsomstandigheden nooit een garantie voor ‘zekerheid’ bieden, zelfs niet voor een ‘relatieve zekerheid’, wordt duidelijk wanneer ze in de buurt van Aschendorf gevangen worden door een groep zoeklichtbundels. Misschien hebben ze de industriezône aan de Eemsmonding willen verkennen, misschien heeft David wat aan vlieghoogte prijsgegeven om Victor de gelegenheid te geven zich wat beter te oriënteren. We weten ’t niet met zekerheid.

In elk geval worden ze door een fanatiek schietende *FLAK*-batterij (luchtafweergeschut) geraakt en in brand geschoten.

De stemming aan boord zakt even snel als de Mosquito.

Het Britse tweetal moet denkkelijk vrij snel doorgehad hebben, dat er absoluut geen redden meer aan was : de houtconstructie van het vliegtuig is sterk door de (hoogwaardige) lijm die is gebruikt.

Diezelfde constructie is echter ook sterk afhankelijk van die lijm : door de hitte wordt de lijm zacht en het vliegtuig verliest z’n stijfheid, z’n kracht en zakt in zekere zin uit elkaar..... Wordt in elk geval oncontroleerbaar. Daarbij maakt de combinatie hout / lijm / benzine er vanaf het ontstaan van de brand natuurlijk een soort open-haard-vuur, een vliegende fakkel van.

In een vrijwel rechte oost-west-lijn duiken ze over de Eems, over Rhede en Veelerveen. David Sparrow hangt met inspanning van al z’n krachten aan de stuurknuppel en weet de neus van z’n kist nog rakelings over De Weite te trekken. Maar dan, na zo’n 25 km hemelsbreed vanaf het punt waar ze getroffen zijn, is ’t ook gebeurd.

’t Is zo’n uur of drie als het toestel in Smeerling een aantal boomtoppen raakt. Vervolgens raast de Mosquito vol door de bomen naast de boerderij van Luut Huiges. Brokstukken vliegen naar alle kanten. Eén van de motoren dreunt met zo’n enorme klap in de grond, dat er tientallen jaren later nog een gat zichtbaar is waarin je een grote kruiwagen vlot kunt verstoppen. De ontklede romp van het vliegtuig schiet door de takken heen het veld in, en komt – nog steeds brandend als een fakkel – tot stilstand achter het huis van Eefting.

Heel Smeerling wordt verschrikt wakker. De eerste 'Smilkers' zijn enkele minuten later al bij het brandende toestel. Er is echter niets meer te helpen of te redden. Beide Britse RAF'ers moeten op slag gedood zijn. - De één is tenger van postuur en heeft lang, blond, achterovergekamd haar. Hij bevindt zich nog in de wrakstukken van de gecrashte Mosquito, verstrikt in een hoeveelheid kabels. Zijn lichaam is wonderlijk genoeg nauwelijks verminkt of verbrand. Op z'n borst hangt de ronde militaire identiteitsplaat. Die is duidelijk leesbaar : "RAF.CF/offr. 126770". Dat is ► *David A. Sparrow*

Het andere lichaam ligt smeulend op enkele meters afstand van het wrak, tegen een boom. Het is van een vrij zwaar persoon met een breed hoofd en een donkere lichaamskleur. Z'n hoofd is ernstig verbrand en ook de rest van het lichaam geeft zware brandwonden te zien. Wanneer de Duitsers even later arriveren, worden de 'Smilkers' naar hun huizen gejaagd, het gebied afgezet en alles wat er van het vliegtuig rest rondom de onheils-plek "... beschlagnahmt..."

Victor G. Brown ◀

Diezelfde dinsdag de 20^e april worden de lichamen van beide vliegers door enkele Onstwedders vol respect gekist. De volgende dag zal de teraardebestelling plaats vinden. Enkele leden van de begrafenisvereniging dragen de kisten naar de vers gedolven graven op de noordwestelijke hoek van het kerkhof,

achterin de Dorpsstraat.

Het militaire gezag wordt vertegenwoordigd door twee Duitse soldaten het “Nederlandse” bestuur door de (NSB-)burgemeester en iemand van de Luchtbescherming. Ondanks het feit, dat de Onstwedder bevolking in vrij grote getale is toegestroomd, wordt niemand anders toegelaten. Zelfs geen dominee.

Twee geweersalvo’s vormen een ondefiniëerbare mix van militair eerbetoon en signaal om de ceremonie te beëindigen.

Naar aanleiding van een bedankbrief van vader Sparrow over de bloemen, die in 1946 op de verjaardag van zijn zoon (24 febr.) door de Onstwedders op diens graf zijn gelegd, schrijft een ambtenaar van de Gemeente Onstwedde “.....ongevraagd een uitvoerig verslag over de begrafenis van uw zoon, die alhier verongelukt is....”

We sluiten ons relaas over de twee Engelse luchtmachthelden af met enkele gedeelten uit zijn brief.

“ Bij de begrafenis waren twee Duitse soldaten, waarvan één een onmenselijk iemand was, één net zoals een dier. De ander was één van de weinige goede Duitsers die er bestonden.

De “gemene” Duitsers hield het toegestroomde publiek op een afstand van 100 meter. Niemand mocht het (= de begrafenis) zien. Vloekend, razend, dreigend met zijn geweer, verjoeg hij alles en iedereen wat dichterbij kwam.

De “goede” Duitser heeft gehuild alsof hij een broer van een van de overledenen was. Hij zei tegen de dienaren :”Dit zijn geen vijanden, maar broeders. Ik wou dat de Krieg toch afgelopen was. Het is bijna niet meer uit te houden.”

Hij heeft heel stilletjes de mannen de hand gedrukt en hen bedankt voor het werk bij de begrafenis, toen zijn collega weer aan het razen en tieren was bij de ingang van het kerkhof. Hij zei tegen de mensen, dat niemand de eerste dagen op het kerkhof mocht komen. Ook de burgemeester verbood het aan de mensen.

Toen iedereen vertrokken was, werd alles helemaal anders : alle bewoners van Onstwedde en Smeerling gingen naar de graven van de beide vliegers. Niet uit nieuwsgierigheid, maar om de piloten

nog even de laatste eer te bewijzen. Sommige mensen huilten. Er zijn er een paar die voor hen hebben gebeden, alsof het hun eigen kinderen waren. Er werden heel veel bloemen gebracht. Nog nooit zag ik zoveel bloemen bij een graf liggen. Bijna overal in de omgeving lieten de Duitsers altijd de bloemen bij (soortgelijke) graven weghalen, maar bij Onstwedde hebben ze dat maar gelaten.

Ook nu nog worden er door onbekenden bloemen op de graven gelegd. Zij worden echt niet vergeten. Al kunt u als vader niet zo nu en dan staan aan het graf van uw zoon, ik verzeker u : er staan vaak vaders aan zijn / hun graf en ook moeders, zusters en broers .....”

Rick Wakker en Erik Schaap (2003)

“Ik ben van na de oorlog, en dat wil ik graag zo houden ...”

LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN

1. C.A. v.d. Berg / E.P. Boon : “De Joodse gemeenschap in de Kanaalstreek”(Groningen – 1992)
2. Dr. L. de Jong :”Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog”, deel 1, 2, 3 en 6 (’s-Gravenhage – 1975)
3. H. Onderwater : “Mobilisatie, collaboratie, liberatie” – (Stadskanaal – 1977)
4. K. Meijer: “Uneswido in Westerwalde” (Onstwedde– 1977)
5. “Winschoter Courant” – diverse edities
6. L.J. Jordaan : “De Groene”, Herinneringsalbum 1940-1945
7. Jan A. Niemeijer en Ad.A.J. Mulder (red.) : “Verzet in Groningen”, Groningen – 1986)
8. “Hoe Groningen streed” (Prov.Gedenkboek van het verzet)
9. Clive Lawton :”Auschwitz”, Harmelen 2002

LIJST VAN GEÏNTERVIEWWDE PERSONEN

1. dhr. H. Boels, Onstwedde
2. dhr. J.D. de Boer, Onstwedde
3. dhr. E. van der Heide, Onstwedde
4. mevr. G. Huiges – van der Heide, Onstwedde
5. mevr. Z. Huiges – Wilzing, Onstwedde
6. dhr. A. Huls, Onstwedde
7. mevr. H. Knolhoff, Winschoten
8. mevr. E. Lutjeboer – Haan, Onstwedde
9. dhr. W. Nobbe – Alteveer
10. mevr. M.Opdeberg – Menkel, Rotterdam
11. mevr. R. Wilzing – Onstwedde
12. dhr. A. Streuding / H. Streuding, Onstwedde
13. dhr. H. Wever, Wedde

...en vele andere Onstwedders die na 60 jaar lieten zien dat hun herinneringen aan die boze oorlogsjaren onuitwisbaar zijn.